

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra českého jazyka a literatury

POVÁLEČNÉ POHRANIČÍ V ROMÁNECH V. ŘEZÁČE A J. STRÁNSKÉHO

Bakalářská práce

Autor: Jaroslav Sogel
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Český jazyk se zaměřením na vzdělávání
Společenské vědy se zaměřením
na vzdělávání
Vedoucí práce: prof. PhDr. Vladimír Křivánek, CSc.

Hradec Králové
2015



Zadání bakalářské práce

Autor: Jaroslav Sogel

Studium: P121211

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Poválečné pohraničí v románech V. Řezáče a J. Stránského**

Název bakalářské práce AJ: The Post-war border area in novels of Řezáč and Stránský

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Na základě srovnání románů *Nástup* a *Zdivočelá země* analyzovat vliv ideologie a vnímání historie na románovou stavbu. Pavel Janoušek a kol. : *Dějiny české literatury I-IV*, Praha 2007-2008

Anotace:

Na základě srovnání románů *Nástup* a *Zdivočelá země* analyzovat vliv ideologie a vnímání historie na románovou stavbu. Pavel Janoušek a kol. : *Dějiny české literatury I-IV*, Praha 2007-2008

Garantující pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. Vladimír Křivánek, CSc.

Oponent: PhDr. Zdeněk Šanda, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 25.4.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hostinném dne

Poděkování

Děkuji prof. PhDr. Vladimíru Křivánkovi, CSc. za odborné vedení práce a za cenné rady a připomínky, které mi při jejím psaní poskytl.

Anotace

Sogel, Jaroslav. *Poválečné pohraničí v románech V. Řezáče a J. Stránského*. Hradec Králové : Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2015, 71 s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce srovnává téma poválečného pohraničí v prózách V. Řezáče a J. Stránského. Konkrétně je jejím obsahem komparace románů *Nástup* a *Zdivočelá země*. Na téma je pohlíženo nejen z hlediska jeho zpracování ve fikčním světě, ale především na základě vzájemného porovnání s odbornou historickou literaturou. Práce stručně shrnuje dějinné události první poloviny dvacátého století s ohledem na pohraniční prostor, rozebírá tvorbu obou autorů vzhledem k jejich životní zkušenosti a konečně srovnává zkoumané téma v samotných románech. Při komparaci se bere na zřetel také doba vzniku románů i jeho ovlivnění vládnoucí politickou ideologií. Cílem práce je podat komplexní pohled na historické události v obou prózách v kontextu výše jmenovaných aspektů.

Klíčová slova: Řezáč Václav, Stránský Jiří, *Nástup*, *Zdivočelá země*, pohraničí poválečné.

Annotation

Sogel, Jaroslav. *The Post-war border area in novels of Řezáč and Stránský*. Hradec Králové : Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2015, 71 pp. Bachelor Thesis.

This bachelor thesis deals with the comparison of the prose by V.Řezáč and J.Stránský with the focus on the way they depict post-war borderlands. Namely, novels *Nástup* and *Zdivočelá země* are analyzed. The theme is considered from several perspectives; not only its depiction in the world of fiction but also it is considered based on the comparison of specialized historical publications. The thesis briefly summarizes the historical events of the first half of the twentieth century with the focus on post-war borderlands, analyzes the novels, takes into consideration life experience of both authors and, lastly, compares the analyzed theme in both novels. The year of publication is also taken into consideration as the authors might have been influenced by the ruling ideology. The aim of this bachelor thesis is to provide a complex outlook of the historical events in both prose in the context of aforementioned aspects.

Key words: Václav Řezáč, Jiří Stránský, *Nástup*, *Zdivočelá země*, post-war borderlands.

Obsah

Úvod.....	9
1 Historický úvod.....	11
1.1 Pohraničí českých zemí	11
1.2 Situace v pohraničí mezi lety 1918–1948.....	13
1.2.1 Léta 1918–1938	13
1.2.2 Léta 1938–1939	14
1.2.3 Léta 1939–1945	15
1.2.4 Léta 1945–1948	16
1.2.4.1 Napjaté vztahy v květnu 1945	16
1.2.4.2 Odsuny sudetských Němců z pohraničí 1945–1947.....	18
1.2.4.3 Osidlování pohraničí 1945–1948.....	20
1.3 Téma poválečného pohraničí v české literatuře.....	22
2 Václav Řezáč a jeho <i>Nástup</i>	25
2.1 Václav Řezáč	25
2.2 Místo románu <i>Nástup</i> v tvorbě Václava Řezáče.....	26
2.3 Román <i>Nástup</i>	27
2.4 Dějová linie románu <i>Nástup</i>	29
3 Jiří Stránský a jeho <i>Zdivočelá země</i>	32
3.1 Jiří Stránský	32
3.2 Místo románu <i>Zdivočelá země</i> v tvorbě Jiřího Stránského	34
3.3 Román <i>Zdivočelá země</i>	36
3.4 Dějová linie románu <i>Zdivočelá země</i>	38
4 Komparace tématu poválečného pohraničí v románech <i>Nástup</i> a <i>Zdivočelá země</i> 42	
4.1 Dvojitý pohled na historické události	42
4.1.1 Řezáč, Stránský a politický režim.....	42
4.1.2 Místo románů <i>Nástup</i> a <i>Zdivočelá země</i> v české literatuře.....	43

4.2 Srovnání základních rysů	44
4.2.1 Propojení románů s žánry populární literatury	44
4.2.2 Románové prostory – popis vesnice a okolí	45
4.2.3 Čas ve vztahu k dějinným souvislostem	47
4.3 Ti „hodní“ a ti „zlí“	48
4.3.1 K typizaci postav	48
4.3.2 Hlavní hrdinové	49
4.3.2.1 Jiří Bagár	49
4.3.2.2 Antonín Maděra	50
4.3.3 Skupiny mladých lidí v pohraničí	51
4.3.4 Úhlavní a jiní nepřátelé	52
4.3.4.1 Dvojí nepřátelé v <i>Nástupu</i>	52
4.3.4.2 Nepřátelé ve vlastních řadách	54
4.3.5 Postavy „na správné straně“	56
4.3.6 Postavy německé národnosti	57
4.4 Ozvěny války	60
Závěr	63
Resumé	66
Seznam použitých zkratk	67
Seznam použité literatury	68
Primární zdroje	68
Sekundární zdroje	68

Úvod

Dějinné události v českém pohraničí vzbuzují již několik desetiletí rozporuplné emoce. Řeč je o procesech, které se týkají území osídleného převážně Němci na začátku minulého století. Stejně území se pak stalo součástí nacistického Německa za druhé světové války. Po jejím skončení došlo k odsunům německých obyvatel a opětovnému osídlení tohoto prostředí Čechy. Během zmíněných odsunů však docházelo k řadě násilných aktů na obou stranách obyvatelstva. Neméně komplikované bylo též následné osidlování pohraničí Čechy, stejně jako obnova zdejšího průmyslu a zemědělství. Právě otázky nad správností politických i civilních zásahů do českého poválečného pohraničí zůstávají dodnes předmětem diskuzí.

V dějinách české literatury 20. století má téma války, okupace či holocaustu své stěžejní místo. Tato témata jsou zpracovávána s různým časovým odstupem v průběhu celé druhé poloviny minulého století. Stejně tak se autoři vyjadřovali ke zkušenosti poválečné, kdy je právě pohraničí nejtypičtějším prostředím, do kterého jsou děje próz situovány. V různých obdobích však byly historické poválečné procesy interpretovány odlišně.

Díla popisující poválečnou situaci v Čechách však reagují ještě na jednu, troufám si tvrdit důležitější dějinnou událost, kterou je nastolení komunistického režimu v roce 1948. Právě rozmezí let 1945 a 1948 bylo pro následný politický vývoj v naší zemi nejpodstatnější. Většina literárních děl s touto tematikou ale byla napsána až později, v době, kdy byli u moci právě komunisté. Zatímco někteří autoři vydávali díla různou měrou ideologicky zatížená, kde je situace po válce zachycena jako období pozitivního budování a nastolování socialismu, jiní se vůči těmto událostem stavěli negativně a obraceli svou pozornost na jedince trpící pod útlakem režimu. Ti však byli vydáváni oficiálně až po pádu minulého politického režimu, tedy s mnohaletým odstupem od popisovaných událostí. Tento dvojí pohled se týká také Václava Řezáče a Jiřího Stránského.

Cílem mé práce je srovnat pojetí poválečného pohraničí v románech *Nástup* Václava Řezáče a *Zdivočelá země* Jiřího Stránského. Zaměřím se především na zmiňované procesy a dále zmíním také kulturně-historické souvislosti, které se v díle

objevují. Aby k tomu mohlo dojít, pokusím se nejprve podrobně prozkoumat historické prameny, které se k tomu období vztahují, a ve stručnosti nastínit vývoj českého pohraničí v první polovině dvacátého století. Podrobněji se zaměřím na situaci za války a na období bezprostředně po jejím skončení. Pokusím se blíže nastínit procesy odsunu i osidlování pohraničí ve shodě se současnou odbornou literaturou.

V další části se zaměřím na každého autora i jeho dílo zvlášť. Na základě životopisných údajů a výzkumu proměny tvorby bych rád došel k prozkoumání použitých motivů, které ve zkoumaných románech souvisí právě s tématem poválečného pohraničí. Stejně tak je mým cílem objasnit přístup, který autor zaujímá při užívání těchto motivů, a to s ohledem na historickou dobu, v níž byla díla napsána, a jejich žánrové zařazení.

V poslední části práce se budu věnovat samotnému srovnání tématu poválečného pohraničí v obou prózách. Systematicky, od srovnání míst, která autoři i díla v literatuře zaujímají, bych se rád dostal ke srovnání postav. Ty jsou v obou dílech typizovány, a právě na různých typech postav bude založeno mé srovnání. Pozornost potom bude kladena nejen na komparaci hlavních postav, ale především na úlohu negativních postav v každém z románů, a konečně také na roli německy mluvícího obyvatelstva. Věřím, že právě tímto přístupem dojdou při srovnávání k zajímavým závěrům. Mimo to se podívám ještě na další historické paralely, které nesouvisí s postavami samotnými, a jsou v ději spíše upozaděny (nabízí se však, že právě tyto jevy budou podávány objektivněji).

Bakalářská práce má seznámit s tématem poválečného pohraničí v obou jmenovaných prózách. Vzhledem k jejich vzájemnému postavení i odlišnému pohledu na zmíněné historické procesy bude mým cílem podat zkoumané téma komplexně ve vztahu nejen k literární fikci, ale také k podobě poválečného pohraničí, jak je popisováno v odborné literatuře. Věřím, že by práce mohla být inspirací k dalším pokusům o srovnání tohoto dodnes živého a přitažlivého tématu.

1 Historický úvod

V první kapitole této práce je kladena snaha na vymezení pojmu „české pohraničí“. Aby k tomu mohlo dojít, je třeba tento prostor obecně charakterizovat na základě teritoriálních, demografických a ekonomických poznatků.

Následně dochází k obecnému shrnutí historického kontextu, který formoval poválečnou podobu českého pohraničí. Vzhledem k tomu, že české země byly před rokem 1918 součástí Rakousko-Uherska, věnuje se práce rozmezí let 1918–1948. Druhý hraniční rok znamenal nejen konec poválečné éry, jak je obecně historicky chápán, ale také nástup nového politického režimu. Podrobněji jsou rozebírána léta válečná, která determinovala stav poválečný. Ten je charakterizován především na základě dvou paralelně existujících dějinných procesů, kterými jsou odsun německého obyvatelstva z pohraničí a nové osídlení tohoto prostoru. Ohled je brán také na souvislosti dění v pohraničí s nástupem totalitního politického režimu v roce 1948, který byl určující pro vznik i podobu obou zkoumaných literárních děl, románů *Nástup* a *Zdivočelá země*.

Závěr kapitoly je věnován krátkému shrnutí beletrie, která se tematicky zabývá právě poválečnou situací v pohraničí. Studie tohoto jevu se opírá nejvíce o publikaci *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*¹, která takřka jako jediná shrnuje publikovanou uměleckou literaturu, ve které se objevuje téma poválečného pohraničí. Historický vývoj zpracování zmíněného tématu je demonstrován na literární tvorbě, která je v tomto vývoji chápána jako nejzásadnější a která obecně dosáhla známosti u širšího čtenářstva.

1.1 Pohraničí českých zemí

Pro zkoumání poválečné situace v pohraničí českých zemí a jejího následného promítnutí do literární tvorby je nutné nejprve vymežit samotný pojem „české pohraničí“. Právě v tomto prostoru se odehrával jeden ze zásadních historických

¹ HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. 1. vyd. Brno : Host, 2004, 198 s. ISBN 80-7294-127-5.

procesů minulého století na našem území, totiž odsun německého obyvatelstva a následné osídlování pohraničí.

Teritoriální vymezení prostoru není jednoznačné. Samotné hranice pohraničí a vnitrozemí nejsou přesně stanoveny. Dnes je pohraniční oblast chápána jako „území hraničních okresů, přimykající se k dnešní státní hranici česko-německé, česko-polské a česko-rakouské, kde až do let 1945-1947 žilo německé obyvatelstvo, a to většinou jako majoritní populace (...)“².

Paralelně s pojmem „české pohraničí“ se užívá pojmu „Sudety“ pro označení takřka totožné územní oblasti. Zprvu se tak lidově nazývalo horské pásmo po obou stranách státní hranice. Později dostávalo stále silnější politický a ideologický nádech. Německý politik Franz Jesser ho cíleně „navrhl jako výraz nacionální odlišnosti německého obyvatelstva českých zemí“³. Situace vyvrcholila 15. dubna 1939⁴, kdy z většiny zabraného území českého pohraničí (po Mnichovském diktátu v roce 1938) vznikl německý správní útvar Říšská župa Sudety, nesoucí právě toto pojmenování.

Jak bylo zmíněno, až do poválečné éry let 1945–1947/8 byla v prostoru pohraničí českých zemí převážně většinově zastoupena populace německého obyvatelstva. O přesných údajích národnostního složení pohraničního obyvatelstva před druhou světovou válkou se však vedou spory, „což vyplývá z mimořádného politického významu této otázky“⁵. Neexistují totiž jednoznačně věrohodné prameny. F. Čapka a L. Slezák uvádějí, že: „Podle sčítání obyvatelstva k 1. prosinci 1930 bylo v celé ČSR ze 14 729 536 obyvatel 3 231 688 československých státních příslušníků německé národnosti“⁶, a zároveň uvádějí, že: „Podle sudetoněmeckých údajů bylo na většinou německém území v českých zemích 89,8 % Němců a zbývající část tvořili v podstatě Češi“⁷. Po druhé světové válce a po ukončení oficiálního odsunu německého obyvatelstva z tohoto prostoru došlo k zásadním změnám

² ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 9.

³ Tamtéž, s. 10.

⁴ KURAL V. a RADVANOVSKÝ, Z. *Sudety pod hákovým křížem*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 93

⁵ Tamtéž, s. 76.

⁶ ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 11.

⁷ Tamtéž.

v národnostním složení. „Na konci roku 1946, po oficiálním ukončení odsunu, se nacházelo v pohraničí 2 435 418 obyvatel, včetně 178 830 Němců“⁸.

Prostor českého pohraničí byl v první polovině 20. století místem, kde byla pro vhodné „geografické poměry – lesy, voda, uhlí, barevné kovy, kaolin, len (...)“⁹ soustředěna velká část průmyslu, především množství odvětví exportního lehkého průmyslu. Podstatné však bylo v pohraničí soustředění také těžkého průmyslu a zemědělské produkce. Této skutečnosti využívala státní ekonomika jak Československé republiky tak posléze Velkoněmecké říše. Německá nacistická propaganda hlásala tvrzení o nedostatečném využití průmyslu v pohraničí jako srozumitelný argument hospodářské krize ve třicátých letech minulého století pro řadu sudetských Němců¹⁰.

1.2 Situace v pohraničí mezi lety 1918–1948

1.2.1 Léta 1918–1938

Po skončení první světové války byla jedna ze zásadních otázek domácí politiky problematika tzv. česko-německého vyrovnání. Českoslovenští státní příslušníci německé národnosti tvořili asi třetinu¹¹ tehdejšího celkového počtu obyvatel. Drtivou většinu z nich představovali právě tzv. sudetští Němci. V roce 1918 však byly vzájemné vztahy značně neutěšené. Čelní političtí představitelé (T. G. Masaryk a E. Beneš) zpracovávali návrh na začlenění Němců do nově vzniklého státu a jejich participace na fungování státu. „Politická reprezentace Němců z Čech, Moravy a Slezska však vznik Československé republiky vůbec neuznala a odpověděla na něj rozsáhlým pokusem o odtržení“¹². To podpořilo české nacionální smýšlení a Němci nebyli v roce 1920 přizváni k tvorbě nové ústavy.

⁸ ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 187.

⁹ KURAL V. a RADVANOVSÝ, Z. *Sudety pod hákovým křížem*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 112.

¹⁰ Parafrazováno z článku: NOVOTNÁ, M. Ztracený zápas o pohraničí. *Dějiny a současnost*. [online]. Praha, Lidové noviny. Datum publikování neuvedeno. Číslo 08/2006. [16. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2006/8/ztraceny-zapas-o-pohranici/>>

¹¹ ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 16.

¹² KURAL V. a RADVANOVSÝ, Z. *Sudety pod hákovým křížem*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 21.

Ke vzájemnému smiřování obou etnik docházelo ve druhé polovině dvacátých let, kdy relativně stabilní hospodářská situace pomohla ke snížení nezaměstnanosti a vzájemně zvyšujícímu se životnímu standardu.¹³ Němci byli v této době přizváni také do vlády. Problémy se tak objevily až při velké světové hospodářské krizi (přelom dvacátých a třicátých let). V rámci sudetoněmecké politiky převládlo rozhodnutí „překonat škodlivou roztržičnost politických stran a vytvořit jednotné a mohutné hnutí“¹⁴.

Na popud Konráda Henleina vznikla v roce 1933 Sudetoněmecká strana (SdP), tzv. „henleinovci“. Ta sympatizovala s ideologií německé říše a otevřeně hlásala touhu připojit se k ní a její politice. Díky rozmachu Hitlerovy nacistické ideologie k tomu došlo politickým nátlakem na základě východisek konference v Mnichově v roce 1938.

1.2.2 Léta 1938–1939

Mnichovská konference čelních představitelů čtyř evropských mocností, Německa, Itálie, Francie a Velké Británie, se konala 29. – 30. září 1938. Výsledkem byla dohoda, která Československé republice diktovala postoupit sudetoněmecké území a ponechat v tomto prostoru veškeré existující zařízení.¹⁵ Vyklizený prostor byl však ve výsledku ještě rozsáhlejší, než jak stálo v Mnichovské dohodě. Československá republika ztratila 30 % území a 33 % obyvatelstva.¹⁶ Německo si tak vytvořilo silnější mocenské postavení pro další expanzi.

Vojenská okupace proběhla od 1. do 10. října 1938. Policejní správu převzala bezpečnostní policie v čele s R. Heydrichem a zajišťovala mimo jiné „zatčení všech osob známých jako nepřátelé říše“¹⁷. Následoval všeobecný nátlak proti Čechům, Židům a německým antifašistům. Ti tak částečně dobrovolně odcházeli, častěji však byli donuceni utéci anebo byli přímo vyháněni, a to bez nároku na majetkové odškodnění. Nelze opomíjet ani řadu případů brutálního násilí, kterého se

¹³ Parafrázováno z: KURAL V. a RADVANOVSKÝ, Z. *Sudety pod hákovým křížem*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 23.

¹⁴ Tamtéž, s. 25.

¹⁵ Parafrázováno z: Tamtéž, s. 38–39.

¹⁶ Tamtéž, s. 70.

¹⁷ Tamtéž, s. 46.

henleinovci dopouštěli.¹⁸ V květnu 1939 tak čítal počet uprchlíků a vyhnanců z území, které Německo zabralo, celkem 171 404 osob.¹⁹ Dá se tedy předpokládat, že tento exodus byl jasnou motivací k vyrovnání, které je spojené s odsunem sudetských Němců v roce 1945.

1.2.3 Léta 1939–1945

Během trvání druhé světové války, tedy mezi lety 1939–1945, byla většina sudetského území sjednocena ve správní celek Říšská župa Sudety. Ten existoval prakticky až do konce války. Župa měla sloužit jako vzor „nově organizovaného, stroze centralizovaného a totalitního státu“²⁰ pro budoucí podobu německé říše vedené v duchu nacionálně socialistické ideologie.

V prvních letech bojů nebylo území válkou přímo ohroženo. Přesto ani pro německé obyvatele, natož pro početnou českou menšinu, nebyla situace zcela příznivá. Řada mužů byla odvedena na frontu. Navíc vlivem orientace průmyslu na válečné hospodářství od roku 1939 docházelo ke snižování zaměstnanosti v pohraničních regionech. Komplikované bylo také zásobování základními potravinami, což je sice fakt charakteristický k válečnému stavu nejen pro toto území, je však třeba jej brát v potaz. Rozvíjel se černý trh nejen s potravinami, ale také například s kuřivem, mnohonásobně převyšující běžné ceny surovin²¹. Sřetenutí reality s původně očekávanou životní úrovní sudetských Němců, vycházející z předválečné i válečné propagandy a politických slibů, bylo jistě náročné. K tomu se přidávala řada dalších problémů, z nichž za zmínku stojí bytová nouze. J. Hoffman a Z. Radvanovský předpokládají, že: „celkem chybělo asi 300 000 bytů“²² pro německé dělníky. A konečně, k řadě nejistot se přidal také stále narůstající počet prohraných vojenských střetů.

Čeští obyvatelé v pohraničí byli v pozici národnostní menšiny. S tím se pojilo odepření národnostních a politických práv, odmítání češtiny jako úředního jazyka, omezení pracovních pozic ve správních úřadech, zákaz vydávání českých novin

¹⁸ Parafrázováno z: KURAL V. a RADVANOVSKÝ, Z. *Sudety pod hákovým křížem*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 54–55.

¹⁹ Tamtéž, s. 64.

²⁰ Tamtéž, s. 89.

²¹ Blíže v: Tamtéž, s. 157.

²² Tamtéž, s. 167.

a konečně také celková sociální degradace²³. Německé politické vedení plánovalo české, převážně pohraniční obyvatelstvo nechat projít procesem germanizace, k čemuž však již nestačilo dojít. I v pohraničí existovaly odbojové skupiny, ať už české, německé (složené z německých antifašistů²⁴), nebo společné i za účasti členů dalších národností.

Na přelomu let 1944/1945 se pak válka jako taková přiblížila též k sudetské župě. Útočiště zde hledali převážně němečtí uprchlíci. Zvýšila se také pracovní doba a došlo k omezení kulturního života. Docházelo k prvnímu bombardování ze strany spojeneckých letounů. Všichni bojeschopní němečtí muži museli narukovat, organizovaly se dobrovolnické sbory, jako např. Freikorps Adolf Hitler nebo organizace werwolf²⁵. Přesto se armády americké i sovětské postupně přibližovaly. Když na počátku května 1945 bylo pohraničí těmito armádami obsazeno, němečtí obyvatelé napjatě očekávali, co s nimi bude dále zamýšleno. V obavách byli nejen podporovatelé nacismu, ale též sociální demokraté z řad antifašistů, pro které „nebyl příchod Rudé armády vítězstvím, ale krutou porážkou“²⁶.

1.2.4 Léta 1945–1948

1.2.4.1 Napjaté vztahy v květnu 1945

Obavy sudetských Němců o jejich budoucnost, způsobené především předpokladem všeobecné touhy po odplatě nejen ze strany Čechů, byly zcela zřejmě oprávněné. Otázka pohraničí a vyrovnání se s Němci byla bezesporu jednou z poválečných priorit, okupované území (jak bylo zmíněno) zabíralo jednu třetinu rozlohy původní Československé republiky. Není bez zajímavosti, že plány na osídlení pohraničí byly zpracovávány několik let před koncem války, ať už jako výsledek činnosti domácího odboje, nebo díky snahám exilové vlády. Významným se stalo memorandum předložené Edvardem Benešem v roce 1943 v Moskvě, které

²³ Parafrázováno z: KURAL V. a RADVANOVSKÝ, Z. *Sudety pod hákovým křížem*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 172–175.

²⁴ Tito antifašisté byli nejčastěji lidé smýšlející na základě odlišných ideologií, než byla ta nacistická, např. bývalí političtí představitelé, které německá státní policie nezatkla. Největší procento představovali sociální demokraté a komunisté.

²⁵ Blíže k této organizaci v kapitole Komparace tématu poválečného pohraničí v románech *Nástup* a *Zdivočelá země*, strana 61.

²⁶ KURAL V. a RADVANOVSKÝ, Z. *Sudety pod hákovým křížem*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 377.

zahrnovalo jak požadavek na rozhodnutí o státním občanství sudetských Němců, tak plán o 67% osídlení pohraničí Čechy a Slováků.²⁷

Situace v poválečném pohraničí se však vyvíjela bez ohledu na vznikající vládní ustanovení. Proti německému obyvatelstvu stál, na základě všeobecného chápání principu kolektivní viny, požadavek odpovědnosti za způsobené bezpráví a zločiny. To bylo doprovázeno i prostou touhou po pomstě za činy, které měli čeští příslušníci nejen v živé paměti, ale které byly vygradovány také seznamováním se s hrůzami praktik koncentračních táborů od postupně se navrátilších vězňů.

První osídlenci odcházeli do pohraničí již na začátku května. Představy o situaci na tomto území a vzájemném soužití s Němci byly logicky nejasné. Válka jako by však v pohraničí ještě neskončila, prakticky neustále tu docházelo k vzájemným střetům a konfliktům. Bezpečnost měly co nejdříve zajistit domácí armádní jednotky, které prozatím nahrazovaly jednotky sovětské spolu s mnoha oddíly partyzánů. Ani v tomto případě nebyla situace vždy ideální, všeobecně známé jsou „výstřelky v chování vojáků Rudé armády (...), které se projevovaly krádežemi, drancováním a znásilňováním žen“.²⁸ Situaci měly korigovat také vznikající správní orgány, ať už národní výbory (NV) či správní komise.

V prvních květnových dnech byly podnikány policejní a vojenské akce proti sudetským nacistům a taktéž proti příslušníkům wehrmachtu, Hitlerjugend a dalším organizovaným skupinám. Už 15. května bylo vojenskou radou vyhlášeno tzv. vyčištění pohraničí od Němců a Maďarů.²⁹ Do tohoto procesu, spočívajícího mj. v zajištění podezřelých osob, německého majetku či bezpečnosti dopravních spojů, se zapojily také tzv. revoluční gardy (RG). Řada zástupců těchto útvarů se však více zaměřovala na vlastní obohacení než na zajištění pořádku, a byli tak označováni za „rabovací gardy“. Když se k nim připočítají množství násilně jednajících kořistníků toužící nejen po odplatě, ale také po rychlém zisku majetku (tzv. zlatokopů), je zřejmé, proč zůstává dění v poválečném pohraničí dodnes kontroverzním tématem.

²⁷ ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 24.

²⁸ Tamtéž, s. 25.

²⁹ Tamtéž, s. 25–26.

Na druhou stranu ani ze strany sudetských Němců nebylo možné očekávat všeobecný mírový přístup. Známy je fakt, že „sudetští Němci zůstávali ve značné většině věrni ideologii nacismu“.³⁰ Docházelo k porušování klidu, násilnostem i přestřelkám (především bezprostředně po konci války). NV a správní komise přikazovaly dobrovolně odevzdat přechovávaný arzenál. Výjimečné nebylo ani ukrývání cizích osob, převážně bývalých nacistů, kteří dříve či později utíkali za hranice. „V první etapě po osvobození zasáhla prudká vlna nacionálního radikalismu“ veškeré skupiny obyvatelstva, čímž se zvýšil počet sebevražd sudetských Němců.³¹ F. Čapka a L. Slezák uvádí, že: „spáchalo v českých zemích v průběhu roku 1945 sebevraždu 5 558 Němců“.³²

1.2.4.2 Odsuny sudetských Němců z pohraničí 1945–1947

Při snaze o objektivní pohled na problematiku historického procesu spojeného s vysídlováním Němců z pohraničí nelze opominout otázku užívání vhodné terminologie k označení zmíněného procesu. Veškeré užívané termíny jsou totiž zatížené určitými konotacemi. Nejčastějším pojmem je i v této práci mnohokrát zmíněný termín „odsun“³³, který je však zatížen představou plné zodpovědnosti sudetských Němců za tento proces a tedy i její oprávněnosti. Obdobně jsou na tom pojmy „vysídlování“ a „vystěhovávání“. Při německé interpretaci historie se však častěji setkáme s pojmem „vyhnání“, jak dokazuje také publikace D. Brandese *Cesta k vyhnání 1938–1945*.³⁴ Tento termín hodnotově naopak zpochybňuje oprávněnost procesů a skrývá se za ním také chápání některých násilných aktů s odsunem spojených, jak o nich byla řeč výše. Nejneutrálnější zdá se pak být pojem „transfer“, kterého však odborná literatura přílišně neužívá (je to pojem typický pro socialistickou historiografii do roku 1989) a spíše se kloní k jedné z nastíněných variant.

V průběhu let 1945–1947 došlo v pohraničí k odsunům Německého obyvatelstva za hranice ČSR ve dvou vlnách. První vlna je nazývána jako tzv. „divoký odsun“ (též živelný). Projevila se nejvíce v prvních poválečných měsících, tj. zhruba od května

³⁰ ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 24.

³¹ Tamtéž, s. 28.

³² Tamtéž, poznámka pod čarou č. 54.

³³ Tento termín užívají ve výše citované práci také F. Čapka a L. Slezák.

³⁴ BRANDES, D. *Cesta k vyhnání 1938–1945*. V českém jazyce 1. vyd. Praha : Prostor, 504 s. ISBN 80-7260-070-2.

do srpna. Jednalo se o lokální, centrálně neřízené akty řešení pohraniční otázky ze strany vojenských velitelů, NV a správních komisí, revolučních ozbrojených jednotek (např. RG) a bezpečnostních složek.³⁵ Vzhledem k tomu, čím byly akty motivovány, nelze se divit všeobecně známé řady násilností. To vše se týkalo „nejen říšských Němců, kteří se nastěhovali do pohraničí po říjnu 1938 (...), ale také starousedlého německého obyvatelstva včetně německých antifašistů“.³⁶ Ostatní Němce čekala řada restrikcí (jednotné označení páskou, zákazy vycházení apod.).

Druhou etapou odsunů je oficiální, politicky stvrzený odsun. Souhlas s organizovaným vysídlováním Němců z pohraničí byl jedním z výsledků poválečného jednání světových politických špiček na Postupimské konferenci. Ta se konala v srpnu 1945, ale „první transport Němců odjel 25. ledna z Mariánských Lázní do americké okupační zóny“, tedy až počátkem roku příštího.³⁷ Oficiální odsun byl realizován až do podzimu roku 1946, kdy „ukončení transferu oznámil ministr vnitra V. Nosek (...) 24. října 1946. Podle něj bylo k 18. říjnu 1946 vysídleno z ČSR celkem 2 165 135 Němců (...). Poslední vlak s vysídlení odjel 29. října 1946 z Dvorů u Karlových Varů, ale s menšími dodatečnými transporty se počítalo i v následujících letech.“³⁸

Proces vysídlování se týkal nejen sudetských Němců, ale též Maďarů (zejména z pohraničí Slovenska). Vyňati z něj byli naopak prokázaní němečtí antifašisté a odpůrci nacistického režimu, rakouští státní příslušníci, některé osoby žijící ve smíšených manželstvích, staří lidé a řada tzv. specialistů. Takto byli označováni němečtí kvalifikovaní pracovníci, „kterých bylo zapotřebí k udržení výroby v důležitých oborech a závodech“, zaměřujících se především na vývoz artiklů.³⁹ Podstata tohoto odvětví v pohraničí pro státní ekonomiku byla zmíněna výše.⁴⁰

³⁵ Parafrázováno z: ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 28.

³⁶ ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 28.

³⁷ Tamtéž, s. 187.

³⁸ Tamtéž, s. 188.

³⁹ Tamtéž, s. 29.

⁴⁰ Reálná situace při vyjímání jedinců z vysídlovacího procesu byla mnohem komplikovanější a často záviselo na konkrétním NV nebo správní komisi, jak s osobou potenciálně spadající pod zmíněné kategorie naloží.

1.2.4.3 Osidlování pohraničí 1945–1948

Ruku v ruce s odsunem sudetských Němců z prostoru pohraničí probíhal proces nového osidlování pohraniční oblasti českých zemí. Oba poválečné postupy jsou dodnes odlišně reflektovány, což je většinou „odvislé od světonázorových postojů hodnotitele“.⁴¹ Zatímco německá populace bude procesy vnímat jako násilné odnětí soukromého majetku, česká poválečná společnost jej bude interpretovat coby akt spravedlivé pomsty. Nelze opomenout fakt, že ono osidlování německého pohraničí historicky odpovídá také krátkému mezidobí mezi válečným ohrožováním ze strany totalitního Německa a následujícími lety totalitního politického režimu v ČSR. Proces osídlení pohraničí je právě jedním z kroků, kterými Komunistická strana Československa (KSČ) získávala sympatizanty. F. Čapka a L. Slezák uvádí, že: „Podle pokynů nejvyššího vedení měli komunisté průběžně přesvědčovat osídlence o tom, že k opatřením v pohraničí, která již byla prosazena nebo se připravují, došlo zásluhou komunistů ve vládě (...)“.⁴² Toho předáci KSČ dosáhli také díky „obsazení nejvýhodnějších pozic v řídicím aparátu osidlování“.⁴³

Osidlování začalo prakticky už květnu 1945, tedy v prvních dnech po skončení války. Oficiální konec procesu není stanoven a názory badatelů se v této otázce liší. Jisté je, že největší vlna osídlení proběhla v rozmezí let 1945–1946, nicméně migrace obyvatelstva do pohraničí byla jevem trvajícím ještě řadu roků.

Hlavní politickou snahou, alespoň v počátku osidlování, bylo zajistit zemědělský majetek pro obnovu špatné poválečné situace v oblasti národního hospodářství a ekonomiky vůbec. Zajištění zmíněného majetku bylo zprostředkováno konfiskačním dekretem, který „s okamžitou platností a bez náhrady konfiskoval zemědělský majetek“ Němcům, Maďarům a „zrádcům“.⁴⁴ Zprvu probíhal tento proces ve velké míře živelně. Do pohraničí přicházeli lidé převážně z vnitrozemí a „šlo vesměs o reprezentanty sociálně nejslabších vrstev českého venkova“ (politické snahy KSČ právě v procesu osidlování se i z tohoto důvodu zdají být zcela zjevné).⁴⁵ Uchazeči se pak stávali národními správci svěřeného majetku s výhledem

⁴¹ ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 185.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž, s. 37.

⁴⁵ Tamtéž, s. 50.

na pozdější převzetí do jejich vlastnictví. Jejich odbornost v zemědělství byla různá a první prověrka jejich schopností tak proběhla až při letní sklizni v roce 1945. Organizované osidlování se realizovalo až od podzimu téhož roku, v zimních měsících se počet přicházejících osob snížil, aby na jaře 1946 proběhla druhá vlna osidlování, motivovaná nepochybně propagovanými úspěchy prvních pohraničních zemědělců. Dekrety na vlastnictví majetku pak zprostředkovávala opět převážně KSČ, za což sklídila kritiku ze strany politické opozice.⁴⁶ Zdá se být zřejmé, proč vítězství KSČ ve volbách v květnu 1946 bylo podpořeno zejména výsledkem hlasování z pohraničí, kde „obdrželi komunisté absolutní většinu 53 % hlasů“.⁴⁷ Závěrečná větší etapa zemědělského osidlování pak byla realizována mezi léty 1946–1947, kdy byla obsazena většina zbývajících hospodářských usedlostí. Toto období bylo celkově ekonomicky nejzásadnější etapou poválečné pozemkové reformy.

Velmi podobně se vyvíjela situace při osidlování pohraničí motivovaném snahou o obnovení průmyslu. Úkolem Osidlovacího úřadu bylo, aby se operativně „vypořádal s úbytkem pracovních sil po odsunutých Němcích“.⁴⁸ To se týkalo nejen továren a závodů, ale také soukromých živností a řemeslníků. Také na ně byla zaměřena politika KSČ, zejména skrze návrhy na živnostenské daně v roce 1946, ve snaze získat i jejich podporu.

V rámci osidlovacího procesu se řešila také otázka reemigrantů, tj. lidí, kteří pocházeli z pohraničí a za války opustili vlast. Snaha Osidlovacího úřadu byla těmto osobám přesně vymezit a navrátit původní majetek. Jejich původ ověřoval Československý ústav zahraniční, kdy bylo vyžadované ověřování „národní spolehlivosti (...) s cílem vyloučit nežádoucí osoby“.⁴⁹ Návrat těchto rodilých obyvatel do pohraničí, kterých bylo dle statistik 202 526, znamenal značný přínos do ekonomiky této oblasti.⁵⁰

Osídlení českého pohraničí po válce bylo zásadním historickým mezníkem. V tehdejší době byl proces řešením nepříznivého ekonomického stavu vlivem války

⁴⁶ Podrobněji v: ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 64–66.

⁴⁷ Tamtéž, s. 67.

⁴⁸ Tamtéž, s. 123–124.

⁴⁹ Tamtéž, s. 164.

⁵⁰ Tamtéž, s. 183.

i absence odsunutých německých pracovních sil. Dnes je historicky vnímáno, že politická organizace procesu zajistila také zjevné upevnění pozice KSČ jak v květnových volbách 1946, tak především v únoru 1948. F. Čapka a L. Slezák uvádí, že dle statistických výpočtů absolutní přírůstek při osidlování do roku 1946 byl celkem 1 388 338 obyvatel a v pohraničí se na konci tohoto roku nacházelo 2 435 418 obyvatel, z toho pouze 178 830 Němců.⁵¹

1.3 Téma poválečného pohraničí v české literatuře

Jedno z nejnosnějších témat české literární produkce ve druhé polovině 20. století je bezesporu téma války. Jako dominantní se objevilo v próze, poezii i dramatu, a to hned v několika etapách. Součástí této široké literární látky je také téma poválečného pohraničí. To se do tvorby českých spisovatelů promítalo až s několikaletým odstupem, neboť bezprostředně po válce vítězily spíše motivy válečné zkušenosti, smrti, ale také radosti z osvobození a konečně i postupného vzniku nového společenského řádu.

První období literární tvorby s tematikou odsunů a osidlování, datované zhruba mezi lety 1947–1951, je označované jako „první vlna kolonizační tematiky“.⁵² „Tím prvním, kdo se v beletrii odsunem Němců zabývá, je pravděpodobně Anna Sedlmayerová.“⁵³ Je autorkou románů s pohraniční tematikou *Dům na zeleném svahu* (1947) a *Překročený práh* (1949). V prvně jmenovaném románu lze najít popisy vzájemných aktů nenávisti (krádeže, násilné jednání apod.), což se neslučuje s představou osidlování pohraničí podávanou v socialistické literatuře po roce 1948. Dalším příkladem tematicky totožně laděné prózy z těchto let je román Miloslava Bureše *Vracející se země* (1947).

Psaná již zcela v duchu nově nastoleného jednotného uměleckého směru, kterým byl sociální realismus, je próza Bohumila Říhy *Země dokořán* (1950). V ní „buduje

⁵¹ ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005. ISBN 80-7204-419-2. s. 187.

⁵² Tento pojem lze najít v: RYČL, F. Václav Řezáč: Nástup. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. 1. vyd. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 338.

⁵³ TOMÁŠ, F. Všechno tam na vás čeká! K dějinám české osidlovací literatury let 1947–1951. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Výhnání/Odsun v kontextu české literatury*. 1. vyd. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 78.

dětskou idylu, v níž jakákoliv problematičnost nemůže najít místo“.⁵⁴ Vrcholem první vlny kolonizační tematiky je pak román *Nástup* (1951) Václava Řezáče. Ten jím „na zřetelné profesionální úrovni realizoval dobové požadavky na velkou epiku s aktuálním tématem“.⁵⁵ U obou zmíněných děl, psaných záměrně schematicky, je potřeba vnímat, že dějinné souvislosti tu jsou značně mytizovány a chápány jako nutný předpoklad nástupu komunistické ideologie k politické moci.

O odstranění zmíněných mýtů se zasloužil Karel Ptáčník svým „pokusem o přímou polemiku s Řezáčovým *Nástupem*“ skrze román-kroniku s názvem *Město na hranici* (1958).⁵⁶ Autorova přímá zkušenost vede ke snaze o autenticitu prostředí i reálií. Ptáčník se „stává prvním českým spisovatelem, který (...) popisuje Čechy, kteří rabují, znásilňují a vraždí“.⁵⁷ V těchto letech již hovoříme o druhé etapě kolonizačního tématu v literatuře.

Tato druhá etapa bývá vnímána především jako vznikající tvorba s tematikou poválečného pohraničí ve druhé polovině padesátých a v šedesátých letech. Tu první hranici určuje mj. novela Jaroslava Durycha *Boží duha* (1955). V této próze je na pozadí česko-německé poválečné situace „promítnut příběh starého muže, hledajícího ztracený ráj své mladosti, a německé dívky, zhanobené ve víru násilného odsunu.“⁵⁸ Podobně laděnou prózou, co se motivu týká, je novela *Adelheid* (1967) Vladimíra Körnera. V ní se otázka viny „relativizuje a posouvá do obecnější roviny – k otázce možnosti překonat nesmiřitelnost (...) aktem lásky nebo milosrdenství“.⁵⁹ Hlavním protagonistou je intelektuál bojující během války za Royal Air Force (RAF), tedy za britské letectvo. Obě hrdinovy charakteristiky by byly několik let zpátky režimem jistě zavrženy, ne-li přímo zakázány. Na konci šedesátých let však panovaly přechodně uvolněné kulturní i politické podmínky.

⁵⁴ Tamtéž, s. 85.

⁵⁵ JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945–1989*. II. 1948–1958. 1. vyd. Praha : Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1528-0. s. 282.

⁵⁶ JANOUŠEK, P. a kol. *Přehledné dějiny české literatury 1945–1989*. 1. vyd. Praha : Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2057-4. s. 148.

⁵⁷ KŮRKOVÁ, P. *Odsun sudetských Němců a osídlování poválečného pohraničí v české próze*. Brno, 2006. Diplomová práce (Bc.), Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a knihovnictví. Vedoucí diplomové práce Mgr. Miroslav Balašík, Ph.D. s. 13.

⁵⁸ JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945–1989*. III. 1958–1969. 1. vyd. Praha : Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1528-0. s. 383.

⁵⁹ Tamtéž, s. 340.

Částečný návrat k původnímu politickému útlaku přišel opět v době normalizace. I v tomto období se však neupouští od literatury s tématem poválečného pohraničí. Jako příklad je možné uvést již zmíněného V. Körnera, který naváže na *Adelheid* dvěma novelami, a to prózou *Zánik samoty Berhof* (1973) a *Zrození horského pramene* (1979), oběma situovanými do severomoravského pohraničí.

Po revoluci v roce 1989 a nově nastoleném demokratickém státním zřízení je otázka poválečných procesů znovu otevřena. Problém se opětovně stane celospolečenským tématem. Mimo knih ze soudobé produkce vychází také díla sepsaná před rokem 1990, která však do té doby z politických důvodů vyjít nemohla. Z množství publikací stojí za zmínku román Zdeňka Šmída *Cejch* (1991) nebo *Zdivočelá země* (1991) Jiřího Stránského. Aleš Haman uvádí také prózu *Pátým pádem* (1996) Václava Vokolka, která navazuje na Durychovu *Boží duhu*.⁶⁰ Na přelomu tisíciletí vycházejí také prózy s poválečnou tematikou spisovatele Pavla Kohouta, např. *Ta dlouhá vlna za kýlem...* (2000).

Největší popularity v tomto období dosáhla pravděpodobně zmíněná *Zdivočelá země*, a to především díky natočení stejnojmenného seriálu (1997–2012, režie Hynek Bočan) na motivy nejen této prózy, ale i jejího pokračování *Aukce* (1997).

⁶⁰ HAMAN, A. Existence ve zhrouteném světě. Postavy sudetských Němců v prózách Jaroslava Durycha, Vladimíra Körnera a Václava Vokolka. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Výhnání/Odsun v kontextu české literatury*. 1. vyd. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s.103–104.

2 Václav Řezáč a jeho *Nástup*

2.1 Václav Řezáč

Spisovatel Václav Řezáč (1901-1956) neměl zprvu pro spisovatelskou činnost mnoho předpokladů. Narodil se jako Václav Voňavka v pražské čtvrti Na Františku, v minulosti známé coby prostředí chudiny. Jeho otec zemřel, když byly Řezáčovi dva roky. S otčímem, za kterého se matka později provdala, ale dobře nevycházel a trpěl citovou deprivací. Když jeho nevlastní otec za první světové války narukoval, byla rodina odkázána pouze na finanční příjem matky a ocitla se v tíživé situaci.⁶¹

Devatenáctiletý Řezáč po studiu reálky a jednoroční nstavby na obchodní akademii nastoupil jako úředník do Státního úřadu statistického. O tři roky později se oženil se spisovatelkou Emou Řezáčovou, jejíž příjmení přijal za své. S nově založenou rodinou se však finanční situace nezměnila, Řezáč musel úporně pracovat, aby ji uživil. Proto na přelomu dvacátých a třicátých let u Řezáče „vedle práce úřední nastoupila pak práce literární, zabírající jak kritiku divadelní a literární, tak povídku a později i dětský román – od r. 1935 pak větší románové skladby.“⁶² Úspěchy na poli spisovatelském měly za následek skutečnost, že se Řezáč v roce 1940 po dlouhých dvaceti letech působení ve statistickém úřadě stal redaktorem *Lidových novin*.

V letech 1947–1948 vedl Řezáč filmovou skupinu na Barrandově. Již předtím se podílel na vzniku několika filmů, ať už námětem, nebo spoluprací na scénáři⁶³. Jako příklad uvádím filmy *Rukavička* (1941 v režii J. A. Holmana), *Zelená knížka* (1949 v režii J. Macha), *Nástup* (1953 v režii O. Vávry). Později byly zfilmovány i další jeho prózy, nejznámější filmovou adaptací zůstává patrně *Kronika žhavého léta* (1973 v režii J. Sequense), vzniklá na motivy románu *Bitva*.

⁶¹ Citováno z: DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 10. 3. 2015.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.

⁶² Citováno z: GÖTZ, F. *Václav Řezáč*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1957. s. 7

⁶³ Citováno z: DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 10. 3. 2015.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.

V roce 1948 se Řezáč „stal národním správcem nakladatelství Fr. Borovský, ELK a Máj. Tyto podniky byly spolu s několika dalšími sloučeny v nakladatelství Československý spisovatel, které podléhalo nově ustanovenému Svazu československých spisovatelů.“⁶⁴ O rok později byl jmenován ředitelem tohoto nakladatelství. Funkci zastával až do své smrti v roce 1956.

2.2 Místo románu *Nástup* v tvorbě Václava Řezáče

Jak bylo zmíněno výše, Václav Řezáč byl jako spisovatel činný až od poloviny třicátých let 20. století. Podle Františka Götze, autora Řezáčovy biografie, je významný už jeho první, autobiograficky laděný román *Větrná setba* (1935), kdy se „Řezáč objevuje na veřejnosti jako podivuhodně vyzrálá básnická osobnost, která vzbudila všeobecné překvapení thematickou originalitou, pronikavostí ideovou a výrazovou silou básnického slova“⁶⁵.

Románové prvotně předcházelo několik let Řezáčova působení v publicistice a literatuře pro děti, kde se mohl spisovatelsky etablovat. Ve *Světozoru* mu vyšla časopisecky próza *Knír* (1928). Fejetony a především divadelní kritiky publikoval v řadě novin, z nichž Götz považuje za nejvýznamnější jeho příspěvky v *Českém světě* a *Evě*⁶⁶. Pro dětské čtenáře vydal povídky s prvky detektivky a dobrodružné literatury *Poplach v Kovářské uličce* (1934) a *Kluci, hurá za ním* (1934). Obě povídky pojí motiv boje dětských hrdinů proti sociální nespravedlnosti, které nechtějí pouze nečinně přihlížet.

Po zmíněném románu *Větrná setba*, kde Řezáč nastiňuje citovou vyprázdňenost mladé generace, postižené mravní krizí v důsledku světové války, uplatnil autor dále principy psychologického románu v próze *Slepá ulička* (1938). Ty propojil se žánrem společenského románu, kdy jsou postavy silně determinovány svým postavením ve společnosti. Jako autor psychologické prózy se pak Řezáč nejvíce projevil v trojici románů *Černé světlo* (1940), *Svědék* (1943) a *Rozhraní* (1944). Hlavní hrdinové prvních dvou próz jsou neúspěšní, citově vyprázdnění, bažící po

⁶⁴ Citováno z: DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 10. 3. 2015.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.

⁶⁵ Citováno z: GÖTZ, F. *Václav Řezáč*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1957. s. 5

⁶⁶ Dokládám na knize GÖTZ, F., *Václav Řezáč*, 1957. Strany 5, 8, a 18 – 31.

ovládání druhých. I oni však dochází, byť tragicky, k poznání podstaty fungujícího souznění lidské společnosti. V *Rozhraní* pak Řezáč již otevřeně „klade proti charakterově rozkladným silám pozitivní hodnoty lidského srozumění“⁶⁷.

Po skončení druhé světové války došlo k zásadnímu zlomu v tvorbě Václava Řezáce. Od prózy psychologické se totiž přesunul k žánru budovatelského románu, kterýžto svými díly *Nástup* (1951) a *Bitva* (1954) pomohl v českém prostředí utvářet. Jádrem příběhu se stává třídní boj mezi příznivci a odpůrci politického režimu, a to v českém pohraničí během jeho poválečného osidlování. Obraz má historicky zachytit éru budování nadcházející socialistické reality. Postavy jsou typizovány, což platí i o Bagárovi, hlavním hrdinovi obou próz, který je příkladem pro ostatní, je pracovitý, zodpovědný a čestný. Je možné vidět, jak diametrálně odlišný se jeví proti hrdinům Řezáčových psychologických románů. Přesto se zdá, a že právě tyto dva romány zůstávají, kromě dětské prózy, autorovými nejznámějšími díly, což je možné přisoudit dlouholetému politickému stavu, kdy byly *Nástup* i *Bitva* zprostředkovávány čtenářům jako „nejreprezentativnější projev socialisticko-realistické prózy“⁶⁸.

2.3 Román *Nástup*

Po roce 1948 a po politických změnách, které v Československu nastaly, bylo potřeba také uměleckou tvorbu podřídit ideologickému pojetí státu, a to prostřednictvím uměleckého směru známého jako socialistický realismus. Ten měl svůj vzor v Sovětském svazu. U nás měl svou formu již před válkou, výrazněji se však etabloval až po zmíněných politických událostech na konci 40. let. Nejtypičtějším žánrem socialistického realismu zůstává tzv. budovatelský román. Jedná se o prózu schematickou, opakují se zde základní motivy i témata, postavy jsou typizovány, to vše ve prospěch hlásání ideálnosti socialistické reality. Cílem také bylo oslovit co nejširší veřejnost. Daniela Hodrová říká: „Budovatelský román je také patrně vývojovým článkem románu výchovného a vývojového: hrdina v něm

⁶⁷ Citováno z: DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 10. 3. 2015.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>.

⁶⁸ RYČL, F. Václav Řezáč: *Nástup*. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. 1. vyd. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 337.

prochází řadou zkoušek, v nichž se formuje a upevňuje jeho charakter a smýšlení, dozrává v pracovním a společenském procesu“.⁶⁹ Do tohoto žánru patří bezesporu román *Nástup* Václava Řezáče.⁷⁰

Nástup je rozdělen do třiceti osmi kapitol, které jsou číslovány. Děj je situovaný do roku 1945, v rozmezí jara (květen) až podzimu. Události se však často odehrávají v rámci několika hodin, kdy mají být postihnuty nejzásadnější momenty dění. Mezi nimi pak bývá zřetelná prodleva.⁷¹ Děj odpovídá některým konkrétním historickým událostem (buť mezi napsáním románu a dobou, ve které je situován, uběhlo několik let), které se stávají zároveň tématy celého románu, ať už se to týká odsunu Němců z pohraničí, jeho opětovného osidlování, třídní boj mezi kapitalisty a komunisty a konečně jejich nástup k politické moci (odtud také název celého díla).

Z hlediska prostředí je zachována jednota místa, kdy se veškeré události odehrávají v pohraničním městě Grünbachu (česky Potočné). Z toho se vymaňují pouze vzpomínky na válečnou zkušenost, které jsou nejvýraznějším determinantem jednání postav v počátku díla. Zmíněná uzavřenost místa v románu je zapříčiněná záměrným typizováním děje, že nastalé situace by mohly vzniknout kdekoliv a kdykoliv, podporují tak vnímání jednotnosti budování socialismu v Československu v celé jeho šíři.

Román je psán jednoduchým jazykem. Objevuje se množství dialogů, psaných hovorově. Řezáč tím chtěl nepochybně naplnit další z předpokladů budovatelského románu, tedy nabídnout dílo co nejširší veřejnosti, která bude schopna jej snadno číst a porozumí autorovu záměru. Druhým důvodem, dle Františka Ryčla, je autorova snaha „s maximální jednoznačností charakterizovat jednotlivé typy postav“⁷². Ty jsou totiž buď zcela kladné a čtenářům sympatické, nebo naopak expresivně záporné, vyvolávající čtenářské antipatie a nelibost. První charakteristika odpovídá

⁶⁹ Citováno z: HODROVÁ, D. *Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu*. In: *Vztahy a cíle socialistických literatur*. První vydání. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1979, 254 s.

⁷⁰ František Ryčl ve *Slovníku české prózy* uvádí, že se *Nástup* řadí k žánru tzv. kolonizačního románu, který tvoří základ románu budovatelského. Vede jej k tomu především tematika osidlování pohraničí, tvořící základ právě kolonizační literatury v českém prostředí.

⁷¹ Uvádím příklad: Prvních jedenáct kapitol se odehrává v časovém období večera a noci, kdy Bagár svádí boj o textilní továrnu. Dalších šest kapitol uvádí události v dnech bezprostředně poté, zatímco v osmnácté kapitole nastává zlom a děj pokračuje při žních, tedy v létě.

⁷² RYČL, F. Václav Řezáč: *Nástup*. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. 1. vyd. Ostrava: Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 337.

komunistům, kteří ve svých promluvách „explicitně vyjadřují základní teze komunistické politiky“⁷³. Druhý typ postav se pak týká německých nacistů (Magerová), kapitalistů (Trnec, Rosmus) a těch, kteří na nastalé situaci chtějí parazitovat (Tymeš).

Vypravěč románu *Nástup* je úmyslně upozaděn. Přestože je děj vyprávěn v erformě, týká se především osudu hlavního hrdiny, Bagára, kdy se v textu často objevují jeho vlastní promluvy k sobě samému. Důvod hledejme ve snaze Řezáče čtenářům přiblížit jako obyčejného člověka, chybujícího, nejistého a přitom vždy rozhodného a čestného. Přesto je vypravěč vševědoucí, to když je popisováno například jednání skupiny kolem doktora Rosmuse při plánech na převzetí továren v Potočné.

2.4 Dějová linie románu *Nástup*

Děj románu *Nástup* se dá pomyslně rozdělit na tři části podle výše nastíněných témat. V počátečním úseku přijíždí do Potočné první čeští osadníci a potýkají se s násilně jednajícími Němci. Ve druhé části se do obce Potočná stěhují Češi z vnitrozemí a pomáhají pohraniční oblast znovu osídlit. V závěru pak dochází k odsunu německého obyvatelstva z Oudolíčka, které znamená vyvrcholení tamější napjaté poválečné situace.

Zpočátku jsou hlavní hrdinové románu čtyři – Bagár, Trnec, Antoš a Rejzek. Autor uvádí jejich základní charakteristiky i stručné životní osudy. Společně se potkali na barikádě při okupaci Prahy a společně také přijíždí jako správní komise do Grünbachu (německý název pro Potočnou). Rejzek se jako jediný ze čtveřice vrací do svého domova. U ostatních je situace odlišná. Bagárovy úmysly nejsou zprvu zcela zřejmé, až později se ukazuje, že chce pouze svědomitě zorganizovat správu přidělené oblasti, což bere za svou vlasteneckou povinnost. Antoš i Trnec touží po vlastním podniku, první z nich po automobilce, druhý po grünbašské továrně na textil. Přesto jsou jejich motivy rozdílné, Antoš hodlá pouze vykonávat profesi, která ho baví, zatímco Trnec touží po majetku. Až posléze čtenář zjistí, že hlavním

⁷³ RYČL, F. Václav Řezáč: *Nástup*. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. 1. vyd. Ostrava : Sřinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 337.

hrdinou románu je Bagár, jehož osudy vypravěč dále rozvádí, zatímco ostatní zmíněné postavy jsou upozaděny.

Po příjezdu do Grünbachu se oné čtveřici podaří nalézt a dopadnout bývalého starostu obce, Němce Röhliga. Uvězní ho prozatím ve sklepě továrny na textil, kde se rozhodnou přenocovat. V noci se však koná útok na továrnu, grünbašští nacisté ostřelují budovu, dokud se jim nepodaří Röhliga osvobodit. Situaci zachraňuje až přivolaná sovětská jednotka.

V dalším dění už je pozornost věnována převážně Bagárovi. Jako předseda správní komise vykonává pečlivě svou úlohu, když obstarává soupis zásob v obci, organizuje hromadné odevzdávání zbraní německých obyvatel či vyprovází z Grünbachu tzv. Tymešovu partu. Jedná se o skupinu mladíků, kteří ve jménu revoluční gardy způsobí v opilosti nepokoje a ohrožují obyvatele města.

V té době do Potočné (po válce opětovně přejmenované) přijíždí další čeští osadníci. Jako první Václav Brendl, hloubavý pražský poštmistr, který přijíždí spravovat místní poštu. Tam vystřídá Němku Elsu Magerovou, která má být pro podezření ze spolupráce s nacisty odvedena do kadaňského vězení. Podaří se jí ale utéct, zatímco je její strážce postřelen. Dále přijíždí skupina textiláků, které jako své známé pozval Bagár, aby pomohli obsadit pracovní pozice ve zmiňované továrně na textil, které se zatím ujal Trnec. Bagár chce s jejich pomocí také posílit počet prokomunisticky smýšlejících Čechů v Potočné.

O něco později se objeví Vincent Postava, který by rád s rodinou získal jedno z hospodářství v Oudolíčku, zemědělské oblasti přidružené k Potočné. Bagár, nadšený z českých lidí, kteří chtějí v pohraničí pracovat, jednu z chalup odjímá německým majitelům a skutečně Postavovým hospodářství svěří.

Bagár řeší také situaci kolem továrny na kuličková ložiska, která tvoří se zmíněnou textilní továrnou základ zdejšího průmyslu. Uspořádá slavnost k jejímu znovuotevření, která zároveň napomáhá vzájemnému poznání se potočenských obyvatel. Později ale zjišťuje, že má být továrna přesídlena a o její správu se po návratu z Británie přihlásí také původní majitel, doktor Rosmus. Továrna se tak stává nástrojem k silnější ekonomické pozici skupiny kolem Trnce, která odmítá komunisty a ráda by zastávala politiku západoevropských zemí.

Mezitím řeší Bagár vzniklé problémy v Oudolíčku, kde Postavovým někdo tráví dobytek. Viníci pochází z řad německých obyvatel, které Bagár nechá nahradit vzniklou škodu. Jako akt pomsty se němečtí hospodáři rozhodnout v noci vyhnat svůj dobytek za hranice, což ale Češi vytuší a akci zmaří. Stranický výbor v Potočné na tento popud požádá o odsun Němců z Oudolíčka.

Po jeho schválení řeší Bagár situaci s dobytkem, který po Němcích zůstane v Oudolíčku. Hlásí se o něj Tymeš, který ale nemá Bagárovu důvěru. Nakonec je i tento problém vyřešen a zbývá zařídit samotný odsun. Za pomoci potočenských obyvatel jsou nakonec Němci z Oudolíčka vysídleni a Bagárovi se podaří uchránit majetek v jejich domech před ziskuchtivými nepřáteli v čele s Trncem.

Jako dozvuk nepokojů se jeví ještě dopadení Němky Magerové schovávající se u tajemníka Tietzeho. Právě ona stála za většinou násilných akcí, které Němci v Potočné i Oudolíčku prováděli. Po jejím uvěznění se tak problémy s německými obyvateli zdají vyřešené. Skupina komunistů kolem Bagára se tak může těšit a připravovat na politické změny ve státě.

Děj končí momentem, kdy se Bagár, už po svatbě se Zdenou Dejmkovou, setkává v Praze s Klementem Gottwaldem coby předsedou komunistické strany. Dostane se mu několik povzbudivých slov za jeho počínání v pohraničí. Když se vrátí zpět do Potočné, zastihne sovětské vojáky, kteří z pohraničí i z Československa odjíždějí zpět do vlasti. Loučí se s nimi se steskem i díky za to, že pomohli politicky připravit stát k nástupu komunismu.

3 Jiří Stránský a jeho *Zdivočelá země*

3.1 Jiří Stránský

Jiří Stránský (1931) se narodil v Praze otci Karlu Stránskému, potomkovi šlechtického rodu Stránských ze Stránky a Greifenfelsu, a matce Boženě Stránské, rozené Malypetrové, dceři politika Jana Malypetra, který byl v tehdejší době předseda poslanecké sněmovny Národního shromáždění. Otec byl významný právník, matka vystudovala herectví a oba měli řadu přátel v tehdejší kulturním prostředí, kteří je navštěvovali v jejich vile na Hanspaulce. Ta se „stávala místem významných politických a diplomatických jednání, (...) mezi intimní přátele Stránských patřil např. Karel Čapek.“⁷⁴ Je zřejmé, že vyrůstání v tomto prostředí mohlo vést Stránského k rozhodnutí stát se spisovatelem.

Po válce, kde Stránský figuroval jako člen skautské Zpravodajské brigády⁷⁵, dostal v roce 1945 medaili Za zásluhy. Během války se vyučil truhlářem a zámečníkem, studoval také několik jazyků, pro jejichž ovládnutí má přirozený talent. V roce 1950, po nastolení nového režimu, však Stránského pro jeho původ nepřipustili k maturitě a ze školy byl posléze donucen odejít⁷⁶. Roku 1953 byl pak ve vykonstruovaném procesu obviněn ze špionáže a odsouzen k osmi letům ve vězení.

Během let strávených ve vězení a především v pracovních táborech Vykmánov, Svatopluk nebo Vojna, se setkal s dalšími vězněnými spisovateli. Seznámil se se starší generací autorů, jako byl František Křelina, Jan Zahradníček nebo Josef Knap. I když ho zprvu od spisovatelství zrazovali „příkladem toho, jak oni sami jako tvůrci dopadli“⁷⁷, pomáhají Stránskému se cvičit v jeho slohu. Později se spřátelil také se Zdeňkem Rotreklem a Karlem Peckou, mladší vězněnou generací spisovatelů.

⁷⁴ LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. 1 vyd. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 101.

⁷⁵ Jiří Stránský se celoživotně hrdě hlásí ke svému členství v Junáku. Má k němu také rodinný vztah, neboť bratranec jeho otce Karla Stránského byl Antonín Benjamin Svojsík, zakladatel skautské organizace v českém prostředí.

⁷⁶ Parafrázováno z: LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 44.

⁷⁷ LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. První vydání. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 107.

Z vězení si ale odvezl podlomené zdraví, a to i přes fyzickou kondici, jakou v mládí díky skautingu, sokolské výchově a sportování získal.

Stránský byl propuštěn v roce 1960 díky amnestii. Určitou dobu pracoval jako dělník, pak ho coby asistenta zaměstnal režisér Martin Frič, a to díky zájmu o jeho povídku *Volové* (později přejmenována na *Vašek*), kterou slyšel v rádiu. Stránský se tak poprvé autorsky uplatnil. Posléze spolupracoval též s Hynkem Bočanem. Vytvořili společně několik scénářů, jediným realizovaným však byl *Tábor černého delfína* (1966, režie Hynek Bočan), ostatní byly zamítnuty. Stránský usiloval o trvalé místo ve Filmových ateliérech na Barrandově, „z politických důvodů však nebyl přijat do stálého pracovního úvazku, a tak si roku 1965 zvolil místo čerpadláře u benzinové pumpy“⁷⁸.

Na jeho pumpu v Opletalově ulici se sjížděla řada cizinců, neboť se Stránský jako málokterý pražský pumpař dokázal domluvit v několika jazycích. Paradoxně právě to proti němu použili vyšetřovatelé, když ho v roce 1973 odsoudili k tříletému trestu odnětí svobody za údajné rozkrádání majetku. To už však Stránský u firmy Benzina dávno nepracoval, naopak slibně rozvíjel spolupráci s Jiřím Suchým a jeho divadlem Semafor.

Po propuštění v roce 1975 pracoval ve Státním souboru písní a tanců, kde fungoval jako režisér. K této příležitosti napsal i několik vlastních dramát. Po politickém převratu v roce 1989 řídil několik let zahraniční oddělení Českého literárního fondu, mezi lety 1992 – 2006 zastával funkci prezidenta českého PEN klubu.

Na náměty Stránského tvorby, kterou sám přepracoval do podoby scénářů, natočil po revoluci režisér Hynek Bočan např. film *Bumerang* (1996), film a seriál *Zdivočelá země* (1997 – 2012) nebo film *Uniforma* (2001). Zatím posledním snímkem na motivy Stránského povídky *Štěstí* je film *Kousek nebe* (2005) v režii Petra Nikolaeva.

⁷⁸ Citováno z: NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 1. 4. 2015.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>.

3.2 Místo románu *Zdivočelá země* v tvorbě Jiřího Stránského

Jiří Stránský byl rozhodnutý stát se spisovatelem už v mládí. Jak sám říká v knize Jana Lukeše *Srdcerváč*: „Od těch asi patnácti let jsem byl rozhodnutý, že budu psát, vůbec jsem nevěděl jak, proč a co, případně proti komu, ale věděl jsem, že je to jediný způsob, jak se těch nesmyslů, které se ve mně pořád automaticky rodily, zbavit.“⁷⁹

Zpočátku tvořil jen v podobě deníkových záznamů. V sedmnácti letech sepsal rozsáhlý román *Rommové* (rukopis 1948), který však nikdy nebyl vydán. Stránský sbíral podklady i pro *Zdivočelou zemi*, když se s otcem vydal v květnu 1945 „na inspekční cestu po českém pohraničí“⁸⁰.

Během svého pobytu ve vězení se pod dohledem starších vězňenských spisovatelů v psaní dále cvičil a zdokonaloval. Sepsal několik povídek (později zařazené do souboru *Šťěstí*) a především psal básně, vydané souborně až v roce 1999 s příznačným názvem *Za plotem*. Spojuje je téma bezútěšnosti a surovosti vězeňského prostředí.

Stránského debut je tak výše zmíněná povídka *Vašek*, která vyšla v *Mladém světě* v roce 1962 díky redaktorovi Ladislavu Smoljakovi⁸¹. Následně se prozaik věnoval práci scénaristické, velká část scénářů, na kterých se autorsky podílel, však byla zamítnuta. To ale neplatí o veškeré Stránského práci, s Martinem Fričem například vytvořil scénář k filmu *Ostrov* na motivy povídky Jeroma Klapky Jeroma.

Na konci šedesátých let vyšly Stránskému v *Plameni* dvě povídky z chystaného souboru *Šťěstí*. V něm spisovatel popisuje život ve věznicích a zejména pak se zaměřuje „na dramatické dějové situace a zlomové chvíle v osudech vězňů, usilujících tváří v tvář brutálnímu každodennímu násilí o zachování vlastní morální identity a psychické rovnováhy“⁸². Celý soubor nakonec vyšel v roce 1970, ale z nařízení politického vedení byl téměř celý náklad záhy zničen ve stoupě. Ve stejné

⁷⁹ LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 31.

⁸⁰ Tamtéž, s. 36.

⁸¹ LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. První vydání. Praha : Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4. s. 108.

⁸² Citováno z: NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 1. 4. 2015.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>.

době autor dokončoval román *Zdivočelá země* a začal psát jeho pokračování, mnohem více protkané osobní zkušeností z vězení a pracovních táborů. *Zdivočelá země* však také nemohla vyjít, i z důvodu spisovatelova druhého uvěznění.

Po propuštění na čas zanechal snah o publikování své tvorby a naplno se věnoval zmíněnému uměleckému souboru. A tak teprve v devadesátých letech po listopadové Sametové revoluci a následném politickém převratu oficiální cestou vydal kompletní sbírku povídek *Šťěstí* (1990) a také román *Zdivočelá země* (1991). Na druhou jmenovanou prózu autor volně navázal románem *Aukce* (1997). Stránský dále vydal prózu *Přelet* (2001) a povídkový soubor *Tichá pošta* (2002), kde se taktéž věnuje svému celoživotnímu tématu osudů hrdiny trpícího útlakem totalitního režimu, ale kde též směřuje „(...) k obecnějšímu zamyšlení nad moderní historií země, nad rolí jedince v historických událostech, nad lidskou pamětí“⁸³. Je autorem také dětské prózy, kdy úryvky vlastní tvorby posílal na pokračování svým dětem z vězení. Jedná se o knihy *Povídáčky pro Klárku* (1996), *Povídáčky pro moje slunce* (2003) a *Perlorodky* (2005).

V současnosti Stránský nadále aktivně tvoří, vydal prózu *Koně* (2009) předznamenávající události popisované ve *Zdivočelé zemi*. Zatím poslední vydanou knihou je novela *Balada o pilotovi* (2013), která na základě skutečného příběhu popisuje osudy letce Malíka po druhé světové válce, kdy nastupují k moci komunisté. Stránský přispívá také do novin, zejména v podobě fejetonů, například v časopisech *Respekt* nebo *Mladá fronta*. V nich se vyjadřuje zejména k soudobému politickému i kulturnímu dění. Souborně mu vyšly *Fejetony* v roce 2013. O svém životě pak Stránský vypověděl ve dvou knihách rozhovorů. První nese název *Srdcerváč* (2005), jejíž autorem je Jan Lukeš a druhá se jmenuje *Můžeš-li udělat radost, musíš* (2012), za jejímž zrodem stojí spisovatelka Libuše Koutská.

⁸³ Citováno z: NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 1. 4. 2015.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>.

3.3 Román *Zdivočelá země*

Román *Zdivočelá země* začal dle slov Stránského vznikat již v květnu 1945 jako důsledek přímé zkušenosti z pohraničního odsunu Němců.⁸⁴ Dokončen byl však až kolem roku 1970, vydán o dvacet let déle, kdy už autor nejspíš záměrně vystavěl fabuli také na sporu komunistické moci v čele státní politiky a jejich třídních nepřátel, mezi něž patřili také tzv. západní letci. To vygradovalo až v pokračování *Zdivočelé země*, v románu *Aukce*, kde je Maděra perzekuován a několik let vězněn. Stejně jako ostatní Stránského tvorba, i tento román je determinovaný vlastní životní zkušeností autora, ze které čerpá řadu motivů (prostředí, hlavní postava i některé dějové momenty). Jedinečné je Stránského provázání témat odsunu Němců a následného kšeftování s jejich majetkem s motivy hlubokého vztahu ke koním a výchovného působení Maděry na skupinu mladých kovbojů coby nejmladší generace zatížené dopady světové války.

Román *Zdivočelá země* je možné označit žánrově za dobrodružný. To, stejně jako charakterová typovost postav, je příznačné také pro budovatelský román, tedy i pro Řezáčův *Nástup*. U Stránského ovšem najdeme tuto typovost v opačném gardu, nepřátelé komunistů nejsou postavy negativní, ale kladné. *Zdivočelá země* přesto více staví právě na prvku dobrodružnosti, kdy se uplatňují zejména žánrové prvky westernu. I proto jej Vladimír Novotný ve své recenzi nazval „prvním českým easternem“⁸⁵, kterýžto pojem sám autor přijímá. Z ohlasů dobové kritiky lze říct, že většinou se chválí Stránského „pravdivé a syrové líčení světa včetně jeho drsných součástí (...). Románu je vyčítána přílišná dobrodružnost (...) a povrchnost na úkor poznání a větší míry uměleckosti“⁸⁶. Nejkritičtěji hodnotí román Adam Drda, který říká, že lze „Zdivočelou zemi označit za literární neúspěch“⁸⁷, odsuzuje především podání historických faktů pouze jako kulisy na úkor dějovosti. I tak Stránský získal za román *Zdivočelá země* v roce 1992 Cenu Egona Hostovského

⁸⁴ Parafrázováno z: LUKEŠ, J. *Srdcervác: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 36.

⁸⁵ NOVOTNÝ, V. Tragédie pohraničí. *Mladá fronta Dnes*. 1992, č. 136, s. 14.

⁸⁶ ROZŠAFNÁ, M. *Mediální ohlas literární tvorby s vězeňskou tematikou Jiřího Stránského*. Praha, 2014. Diplomová práce (Bc.), Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra žurnalistiky. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jana Čeňková, Ph.D. s. 50–51.

⁸⁷ DRDA, A. Zdivočelá země aneb dobrý úmysl a ještě lepší obchod. *Revolver Revue, Kritická příloha*. 1997, č. 8, s. 153.

Zdivočelá země je rozdělena do dvou hlavních oddílů, které jsou dále členěny na číslované kapitoly. V prvním oddíle „Trochu války...“ se v sedmi kapitolách vypráví o osudech hlavního hrdiny Maděry na konci druhé světové války. To tvoří jakýsi rozsáhlejší úvod k oddílu druhému, nesoucí název „...a pár dní...míru?“, ve kterém se odehrává většina děje. Oddíl je členěn do čtrnácti kapitol.

Děj je v první části situovaný do nespécifikovaného roku na konci války (odtud také její název) a na rozdíl od části druhé jsou pasáže textu dějově ohraničené. U druhého oddílu je možné vytušit, že se jeho děj odehrává ve čtrnácti dnech, v srpnu roku 1945. Čtenář se dočítá, jak se hlavní hrdina doslova den po dni vypořádává s komplikovanou poválečnou situací v rodné vesnici. Děj románu je gradován a vyústíuje v závěrečnou přestřelku. Stránský těží z historických momentů, kterým sám přihlížel, a které, podobně jako u Řezáčova *Nástupu*, determinují fabuli románu. Řeč je o odsunu Němců z pohraničí, řeší se otázka nakládání s jejich majetkem, včetně nekalých praktik s tím spojených, a konečně zmiňují na pozadí rostoucí spor mezi komunisty a politickou opozicí, zejména národními socialisty (což je patrné na sporu o vlastnictví svatoštěpánského statku jako strategického bodu pro okresní hospodářství).

Dříve zmíněnou rozdílnost obou oddílů románu můžeme sledovat i umístění děje v prostoru. Zatímco v první části se Maděra nachází na bitevním poli, později v nemocnici a následně ve Francii během bojové operace, ve druhé části je prakticky jediným prostorem pohraniční vesnice Svatý Štěpán. Tato fiktivní vesnice v Krušných horách má svůj vzor ve skutečné obci Hora Svatého Šebestiána, kde Stránský jako chlapec přihlížel poválečnému odsunu Němců.

Román *Zdivočelá země* je napsaný spisovným jazykem s četným výskytem hovorových výrazů. To je zapříčiněno velkým množstvím vnitřních promluv hlavního hrdiny, které nejsou z ostatního textu nijak graficky vyčleněny, a také četností dialogů postav hovořících povětšinou obecnou češtinou. Některé z dialogů jsou pak s ohledem na jejich aktéry vedeny v angličtině, němčině nebo slovenštině. Motiv válečné zkušenosti se promítá i v užití specifických pojmů, například pro označení zbraní: „Proč to poslední fauajns muselo zabít právě Ann a v sedmým

měsíci.⁸⁸ Stejně tak se užívá řada termínů z prostředí koňského chovu, zejména pro charakteristiku jednotlivých koní.⁸⁹

Děj románu *Zdivočelá země* je vyprávěn v er-formě, přesto sleduje osudy pouze hlavního hrdiny a je tedy možné označit ho za vypravěče osobního, neboť „prezentuje příběh převážně z vlastního hlediska, zaujímá angažovaný postoj k událostem; tíhne (...) k vnitřnímu monologu“⁹⁰. Ty jsou ostatně v textu časté, čímž je také zmenšováno vnímání rozdílu mezi vypravěčem a hlavní postavou fikčního prostředí.

3.4 Dějová linie románu *Zdivočelá země*

V prvním oddílu, který nese název „Trochu války...“, se český letec Antonín Maděra sloužící v Anglii během druhé světové války zřítí s letadlem. Nehodu přežije a v nemocnici se zamiluje do sestřičky Ann, jež ho ošetřuje. Po rekonvalescenci a po svatbě s Ann je mu nabídnuto velení operace PEGAS, jejímž cílem je získat vzácné koně ukradené Němci. Maděra má totiž ke koním vřelý vztah, v mládí závodil v dostizích a jeho velkým snem je chov koní. Během zmíněné operace pak hlavní hrdina s vojáky napadne německé vojsko, které chce z Francie odvést stádo čistokrevných koní čítající přes šest set kusů. Stádo se jim podaří bez sebemenších problémů získat a operace skončí úspěchem.

Ve druhém oddíle „... a pár dní...míru?“ se pak rozvíjí Maděrovy osudy po návratu do pohraniční vesnice Svatý Štěpán. Přes řadu nabídek, aby pracoval v některém z prestižních hřebčinů, a to prakticky kdekoliv by chtěl, se však Maděra rozhoduje vydat právě do svého rodiště. Cítí se v té chvíli velmi osaměle, neboť rodiče za války zemřeli a manželka Ann zahynula během jednoho z posledních bombových náletů.

Maděra se vrací vlakem na konci srpna. Je svědkem odsunu Němců i chování lidí na obou stranách při tomto procesu. To je pro něj stejně nepříjemné jako neustálé

⁸⁸ STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 149. [Fau ajns] jako fonetický přepis německého označení V1 pro letounovou střelu.

⁸⁹ Například fuksa, šiml, roček nebo dvouroček.

⁹⁰ PETERKA, J. *Teorie literatury pro učitele*. 3. vyd. Jiloviště : Mercury Music & Entertainment, 2007. ISBN 978-80-239-9284-7. s. 212.

živé vzpomínky na válku. Nebezpečí však trvá i nyní, to když Maděra získá brašnu s neplatnými římskými markami v mlýně a málem ho přitom kdosi zastřelí. Vzápětí je těsně před Svatým Štěpánem přepaden skupinou mladíků, která si říká „kovbojové“ a do vesnice je přiveden potupně svázaný.

I když mu je umožněn návrat do rodného domu, vzápětí se ho vzdává ve prospěch rodiny Krivých, kterým byl dům již dříve přislíben. Svatoštěpánský předseda národního výboru Brabenc ho ale přesvědčí, aby ve vesnici zůstal a ubytoval se na velkém statku. Ten před válkou patřil bohaté rodině Kučerových, s jejichž dcerou se Maděra tajně stýkal a přátelství udržoval i s mladým Karlem Kučerou. Kučerovi se však přidali k nacistům a to vedlo Karla k ráznému ukončení přátelství. Na statku bývalý letec zaměstnává Kandu, se kterým se spřátelí i přes vnitřní pochyby o jeho úmyslech. Cestu hledá také k osmičlenné skupině zmíněných kovbojů pod vedením problémového Cassidyho.

Brzy Kanda s Maděrou odhalují machinace hospodského Zikmunda, který tajně obchoduje s Němci (jeho ostatně byla i nalezená brašna) a umožní jim vtrhnout do vesnice, aby se mohli zmocnit dobytka. Právě shánění stáda je největším úkolem, který Maděra s ostatními zařizuje v prvních dnech na statku. O vpádu Němců se však včas dozví od kadeřnice Ilonky a dokáže se na něj připravit. Nepřátele zaženou, ale nejmladší z hochů Harry utrpí zranění a je odvezen do nemocnice.

Den nato propustí Maděra ze statku dva obhroublé pomocníky, Fojtíka a Tománka, kteří ve skutečnosti pracují pro Zikmunda. Neváhají ani použít násilí, ale Kanda s Maděrou se nedají. Na statek naopak natrvalo přichází Ilonka, kterou váže nejen touha pomoci Maděrovi, ale také láska k němu. Tomu se Ilonka líbí od první chvíle, a zároveň s ní může sdílet své obavy z dění ve Svatém Štěpánu i na statku. Statek je postupně zvelebován, ať už rukou Ilonky nebo zavedením elektřiny schopným Frantou, jedním z kovbojů. Pan Hubačka, který má svůj koloniál, navíc obyvatele statku přednostně zásobuje potravinami a dalším dostupným zbožím.

Vzápětí někdo zastřelí starého Birkeho, jednoho z původních vesničanů, a to Maděrovou zbraní. Tu naštěstí nachází Kanda a upozorňuje Maděru na možné nebezpečí. To ostatně tuší i sám hlavní hrdina, který za ním vidí navrátilivšího se Karla Kučeru. Další riziko představuje Brabencovi ukradená matriční a pozemková kniha. Kanda se Maděrovi přizná, že je vlastně policista v utajení, který pátrá po

zmizelém německém archivu. Bývalý letec vnímá souvislost obojího, netuší však, jak s tím naložit. Navíc musí čelit také tlaku jistého Šimáčka, předsedy Okresní zemědělské správy v Kolářově, který by rád svěřil svatoštěpánský statek pod okresní správu. Na schůzi nařkne Maděru z plundrování, zatímco ve skutečnosti je opak pravdou, statek se rozvíjí, dokonce se jeho obyvatelům podaří získat velké stádo koní.

Aby předešel pomluvám vesničanů, rozhodne se Maděra oženit s Ilonkou. Po svatbě jedou na projížďku, ale když se vrátí, zjistí, že statek na Šimáčkův pokyn obsadil oddíl revoluční gardy. S pomocí přivolaných vojáků ale statek získají zpět. Maděra narychlo odletí do Prahy získat oficiální potvrzení o předání statku do jeho vlastnictví. Když se vrátí, najde ve statku kovboji dopadeného Fojtíka s Tománkem, kteří chtěli usedlost zapálit. Po jejich odvedení do vězení se Maděra může seznámit s novými posilami na statku, skupinou studentů, co spravovali chalupu v nedalekých Vršínách. Ta jim ale byla odebrána Šimáčkem a oni hledali, kde by mohli být nápomocní.

Když kovbojové vzápětí narazí na šachtu s čerpadlem, která je zatopená vodou, Kanda doufá, že na dně by se mohl nacházet hledaný archiv. Trvá několik dní, než odčerpají většinu vody, a když se čerpadlo konečně rozběhne, dostane Maděra telefonát, aby dorazil do nemocnice. Poté co s Kandou dorazí do nemocnice, zjišťuje, že jeho známý, svatoštěpánský rodák doktor Holubec a zároveň ošetřující postřeleného Harryho, zemřel po pádu z okna. Kolem smrti je řada záhad. Maděra se dozví, že mu nikdo z nemocnice nevolal. Pak uvidí požár nad lesem tím směrem, kde leží Svatý Štěpán. Chce zavolat vojáky, ale ti jsou povoláni jinam. S Kandou se v obavách vrací, ale jsou překvapeni, když zjišťují, že byla zapálena chalupa Hübnera, dalšího z původních obyvatel vesnice. Z těch tak zůstává naživu už jen Maděra, proto v obavách vyráží zpět na statek. Během přestřelky zabije někdejšího přítele Karla Kučeru. Když dorazí vojáci, odváží zraněnou Ilonku v doprovodu Maděry do teplické nemocnice.

Maděra se vrací druhý den a zjišťuje, že se v šachtě skutečně nacházel hledaný německý archiv. Během rozruchu při požáru se ho snažil ukrást Hubačka, což je ve skutečnosti nacista Friese, ale byl přistížen a pomocí jedové kapsle spáchal sebevraždu. Zdá se, že konečně skončí nepokoje. Ještě odpoledne však na statek

doráží Šimáček ve snaze ho zabrat pro okresní výbor. Děj končí ve chvíli, kdy mu Maděra vyjíždí ukázat svůj dekret na právoplatné vlastnictví statku.

4 Komparace tématu poválečného pohraničí v románech

Nástup a Zdivočelá země

4.1 Dvojitý pohled na historické události

4.1.1 Řezáč, Stránský a politický režim

Před samotným srovnáním poválečného prostředí v obou představených románech je třeba porovnat jejich vzájemné postavení v české literatuře a charakterizovat, jak jejich autoři interpretují zkoumané téma. Na jednu stranu od sebe romány *Nástup* a *Zdivočelá země* dělí přesně čtyřicet let. To je sice pravda, ale pouze vzhledem k ročníku jejich vydání. Jak bylo zmíněno výše, Stránský měl sepsanou *Zdivočelou zemi* již o dvacet let dříve, byť ji před uvedením ještě upravoval. Přesto je nesporné, že obě díla vychází v odlišném kulturním i politickém prostředí. Reflektují ovšem tytéž události, byť se úhel pohledu na ně v obou románech různí. A i když se zmíněné události týkají historicky roku 1945, určující pro jejich interpretaci je vztah spisovatelů k politickému režimu, ve kterém romány *Nástup* i *Zdivočelá země* vznikly.

Odlišené je také postavení této dvojice spisovatelů v české literatuře. Zatímco Řezáč je, alespoň dle jeho poválečné tvorby, ukázkovým představitelem socialistického realismu, Stránskému tvorba vykazuje jasné antikomunistické ladění, a to je *Zdivočelá země* v tomto ohledu možná nejsmílivější. Motivace u obou autorů je zřejmá.

Řezáč ve své tvorbě naráží na negativní rysy společnosti, vycházející zejména z odlišného sociálního původu postav, a dokazuje tak potřebu nového společenského řádu ještě před jeho oficiálním nastolením v roce 1948. V osobním životě se pak zasazuje o přijetí řádu také politickými aktivitami, na prvním sjezdu československých spisovatelů v roce 1946 proklamuje společenský úděl spisovatelského povolání. Později figuruje jako ředitel nakladatelství Československý spisovatel, které, alespoň v počátečních letech existence, vůdčím způsobem určuje hranice možného vydávání nové literární tvorby v intencích socialistické politiky.

Stránský naproti tomu s nastolením nového politického režimu v roce 1948 strádá. Nesmí dostudovat a dvakrát je uvězněn, celkem stráví v komunistickém vězení necelých dvanáct let. Zatažení Stránského do procesu bylo přítom v obou případech vykonstruované. Není divu, že zatímco Řezáč otevřeně s KSČ sympatizoval, Stránský se staví proti ní, jak můžeme vidět prakticky na kterémkoliv jeho díle (snad kromě dětských próz).

4.1.2 Místo románů *Nástup* a *Zdivočelá země* v české literatuře

Snadno je tedy možné dojít k závěru, že ani interpretace dějinných událostí v obou prózách nebude totožná. Řezáč je se svým *Nástupem* představitelem první vlny kolonizační literatury, jak bylo zmíněno výše. V padesátých letech nebylo oficiálně možné jakkoliv zpochybnit správnost procesů odsunu i osidlování poválečného pohraničí. Zejména druhý zmíněný proces, a s ním spojené svěřením správy zemědělství do rukou osídlenců, je v románu interpretován jako předznamenání budoucí sociální rovnosti. Odsun obyvatelstva z pohraničí bylo možné prezentovat pouze jako jednoznačně oprávněný akt, bez připouštění jakéhokoliv násilí spáchaného na sudetských Němcích (jak o něm byla řeč výše).

Stránský naopak poválečné pohraničí představuje bez příkras. Nezaměřuje se příliš na odsun německého obyvatelstva (rozvádí spíše následnou situaci) a nezachycuje ani systematicky průběh osidlování, jako je tomu u Řezáče. Přesto se objevují důkazy napjatých vztahů mezi českou i německou národností, zejména při bojích o dobytek. Ovšem pokud se některé situace z procesu odsunu objevují, jsou vesměs negativního charakteru. Stránský se dokonce v ohledu ztvárnění historické reality vyjadřuje přímo k Řezáčovu *Nástupu* slovy: „Když jsem pak četl Řezáče a jeho *Nástup* a podobné věci, uhlazeně se tam popisovalo, co se v pohraničí dělo za nádherné věci. Jenže já viděl, jak se tam lidi vraždili a kradli si majetky a co všechno se tam dělo.“⁹¹ To doplňuje také slovy: „Léta jsem čekal, kdy o tom, co se

⁹¹ Citace z přepisu rozhovoru s J. Stránským v pořadu Osobnosti na ČT24. Zdroj: Česká televize 24. „Zdivočelou zemi jsem napsal ze vzteku,“ říká Jiří Stránský [online]. Praha : Česká televize ©1996–2015, 19. 2. 2012 [cit. 20. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/165011-zdivocelou-zemi-jsem-napsal-ze-vzteku-rika-jiri-stransky/>>

v Sudetech po válce dělo, někdo napíše pravdu, a nakonec jsem se o to musel pokusit sám, vlastně z naštvanosti.“⁹²

Jisté je, že Řezáč i Stránský měli osobní zkušenost s poválečným pohraničím, oba byli v roce 1945 účastni dění přímo na místě a zcela jistě tím získali inspiraci pro svá pozdější díla. Věrné zachycení situace v tomto prostoru je v obou románech zřejmé, byť se může zdát upozaděno na úkor děje. O míře autentičnosti historických procesů je možné polemizovat, zejména při chápání motivů, které vedly oba autory k uvedení jejich románů do tehdejšího a navzájem tolik odlišného kulturně-politického světa.

Zajímavé je, že oba romány se dočkaly svého pokračování. Řezáč navázal na román *Nástup* prózou *Bitva* (původně se mělo jednat dokonce o trilogii, kterou však autor nestačil dokončit), která vypovídá o boji mezi zastánci ideje socialismu a jejich odpůrci. Objevují se tu stejné postavy i jejich typizace, také totožná. Situace vrcholí únorovými událostmi roku 1948 a konečného přijetí nového sociálního řádu i politické ideologie. Stránský začal tvořit pokračování *Zdivočelé země* ještě před jejím vydáním a nese název *Aukce*. Zde jsou shrnuty události příštích čtyřiceti let týkající se postav prvního dílu. Zásadním dějovým momentem je uvěznění Maděry a tlak na něj i jeho rodinu ze strany politického systému. Tím už se Stránský plně věnuje celoživotnímu tématu své literatury, totiž údělu jedince v totalitní diktatuře komunistického režimu.

4.2 Srovnání základních rysů

4.2.1 Propojení románů s žánry populární literatury

I když, jak bylo zmíněno výše, vznikají oba romány v odlišné době a s odlišným způsobem zpracování zkoumaného tématu, mají řadu rysů společných. V první řadě lze zmínit jejich propojení s žánry populární literatury dobrodružného charakteru. Nejzřetelněji je to asi vidět na žánru westernu. Kovbojové na koních, přestřelky, hledání ztraceného „pokladu“ (archiv) i závěrečné vítězství dobra nad zlem, to všechno jsou prvky, které sice najdeme především ve *Zdivočelé zemi* (ne nadarmo je román v kritikách označován jako „eastern“, tedy western na Divokém východě), ale

⁹² LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005. ISBN 80-86026-31-0. s. 155.

i v *Nástupu* jsou určité stopy westernu zřetelné, především v napínavé noční přestřelce v úvodu děje.

V obou románech jsou také patrné znaky žánru detektivky. Řeč je nejen o pátrání po organizátorech násilných aktů proti českým osídlencům (např. střílení nebo trávení dobytka) v *Nástupu*, ale také vraždění svatoštěpánských rodáků (Birke, Holubec, Hübner) ve *Zdivočelé zemi*. Obě prózy mají také poutavý závěr, ve kterém napětí graduje až do konečného rozuzlení. Stránský navíc přidává pro žánry populární literatury častý motiv vnitřního nepřítele ve skupině (laskavý prodavač Hubačka je ve skutečnosti nacistický předák), který Řezáč použít ani nemohl (v žánru budovatelského román bylo potřeba, aby u každé postavy bylo od začátku jasné, jakého je charakteru, a tedy i to, na čí straně stojí).

4.2.2 Románové prostory – popis vesnice a okolí

Společné je také situování fikčního literárního světa do pohraniční vesnice v Krušných horách. Stránského obec Svatý Štěpán má, jak bylo zmíněno, vzor v reálné vesnici Hora Svatého Šebestiána, Řezáčova smyšlená Potočná se pak nachází ve skutečném okrese Kadaň.⁹³ Svatý Štěpán přímo sousedí s česko-německou hranicí, Potočná je od hranice vzdálenější. Přesto obě místa představují prototyp vesnice poválečného pohraničí. To lze dokázat i v díle samotném, když se v závěru baví Zdena a Jiří Bagárovi: „Děláš, jako by celé pohraničí byla jen Potočná,“ zasmála se Zdena. „A vlastně ano. Jedna Potočná, znásobená tolikrát, kolik je v pohraničí měst a vesnic.“⁹⁴

Jak v Potočné, tak ve Svatém Štěpánu je možné najít místní hotel. V prvním případě se do zděděného hotelu „Grünbach“ vrací rodák Rejzek, aby se ho ujal. Nachází ho sice zpustošený, ale daří se mu ho obnovit. Následně se však u něj scházejí Bagárem nevítaní hosté. Hotel „Bílý kůň“ pod vedením Zikmunda je plně zařízený vybavením zeizeným ze statku Kučerových a slouží jako místo k setkávání všech svatoštěpánských obyvatel. Podstatným dějištěm je také městská radnice, kde jako předseda správní komise v *Nástupu* figuruje sám hlavní hrdina Bagár, a kde ve

⁹³ Zajímavostí může být, že dle serveru www.mapy.cz se od sebe obě místa (Kadaň a Hora Svatý Šebestián) nachází necelých patnáct kilometrů.

⁹⁴ ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 3. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN nevedeno. s. 461–462.

Zdivočelé zemi úřaduje Brabenec (taktéž komunista), funkcí sice rovněž předseda správní komise, oslovován ale jednoduše jako starosta. Pouze v Potočné (*Nástup*) je řeč o poště, která je jedním z prvních úřadů, které byly po válce obnovené. V Řezáčově románu se o to zaslouží úředník Brendl, který se do pohraničí přistěhoval z Prahy. V Potočné se nachází také vlakové nádraží, kam přijíždějí noví osídlenci. Naopak ve Svatém Štěpánu (*Zdivočelá země*) najdeme Ilončino holičství (jako důkaz po válce obnovovaného sektoru služeb) a také koloniál, který signalizuje revitalizaci domácího obchodu skrze rostoucí množství zásob i zboží. Dějově zajímavé v obou románech je absence místního doktora. V *Nástupu* je původní doktor Wetzler zastřelen při boji o továrnu, ve *Svatém Štěpánu* se nenachází vůbec, neboť doktor Holubec se do rodné vesnice nechce vrátit a slouží v nemocnici ve městě.

Své opodstatnění mají také průmyslové budovy. V *Nástupu* je to textilní továrna a továrna na kuličková ložiska. První z nich spravuje Trnec, kapitalisticky smýšlející správce, který by se rád díky továrně obohatil. To je kritizováno Bagárem, hlavní postavou románu. Továrna je také zdrojem pracovních pozic pro nové osídlence, Bagárovy přátele z Jamnic. Druhý z podniků je pak předmětem politického soupeření, nakonec se však stává národním majetkem ve správě komunistů. Ve *Zdivočelé zemi* se objevuje zmínka pouze o Freimannově tiskárně, kterou Maděra doporučuje příteli Putnovi a která dále není v díle řešena.

Svoji roli hraje také přilehlé okolí, ať už je to Oudolíčko (*Nástup*), Lučiny nebo Vršiny (*Zdivočelá země*), které představují vhodné místo pro zemědělství i ve vyšších polohách a logicky hornatějším terénu. Ve zmíněných místech se také přispěním hlavních hrdinů daří zařídit obnova zemědělství jakožto zásadního odvětví národního hospodářství, a to buď vlastním přičiněním (Maděra), nebo zajištěním pracovních sil (Bagár). Snaha o obnovu předválečné zemědělské produkce v pohraničí, jak byla popisovaná výše, je pak dále řešena i v *Aukci*, kde Maděra touží obnovit pěstování „věhlasného travního semene“, které se ze Svatého Štěpána vyváželo do Anglie.⁹⁵

⁹⁵ STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 375.

Poblíž obou míst (ne přímo ve vesnici), se nachází také stanice vojenských jednotek. Ty dohlížejí na dodržování pořádku, zejména v *Nástupu*, kde je představují sovětské orgány Rudé armády dosud setrvávající na území ČSR. Zařizují tak výběr přechovávaných zbraní a v konečném důsledku také odsun Němců z Oudolíčka. Ve *Zdivočelé zemi* je vojenská posádka už česká a Maděra se u ní oprávněně domáhá pomoci nejen v případě obsazení statku oddílem RG, ale i při závěrečné přestřelce o statek. Vojáci v obou případech figurují jako kladné postavy dohlížející na pořádek a bezpečí obyvatel vesnic a objevují se vždy, když je potřeba.

4.2.3 Čas ve vztahu k dějinným souvislostem

Děj románů *Nástup* i *Zdivočelá země* se odehrává sice v roce 1945, každý však vykresluje jiné její období. První román se soustředí na události probíhající od května do listopadu. Druhý se potom, mimo úvodní části, odehrává asi ve dvou srpnových týdnech. Situace, za které přijíždí oba hlavní hrdinové do pohraničí, je tedy značně odlišná.

Bagár s Antošem, Rejkem a Trncem jsou první osídlenci Potočné již v květnových dnech. Ve vesnici bydlí nacisticky ladění Němci, kteří by se rádi pomstili za prohranou válku. Nefunguje pošta, železnice, zoufalý je nedostatek zásob. Bagár se ujímá správy obce a řeší neodkladné záležitosti postupu osidlování pohraničí. Napjatá atmosféra mezi českým a německým obyvatelstvem, doprovázená násilnými akty, avšak čistě ze strany Němců, nakonec vede k odsunu části z nich (obyvatel Oudolíčka) do Německa. Román vrcholí symbolicky odjezdem sovětské armády zpět do vlasti.

Maděra se vrací do rodné vesnice, kde jsou zabydlení takřka výhradně noví osídlenci převážně české národnosti (výjimkou je například Ilonka, která do pohraničí přijela spolu s dalšími ženami ze Slovenska). Původní němečtí obyvatelé byli vysídleni v rámci divokých odsunů před jeho příjezdem a situace se zdá alespoň ve vesnici uklidněná. Záhy se však musí bránit německým nájezdům a zejména nepřátelům „z vlastních řad“, které organizuje Kučera.

4.3 Ti „hodní“ a ti „zlí“

4.3.1 K typizaci postav

Jak bylo několikrát zmíněno výše, obě zkoumané prózy jsou charakteristické určitou typizací postav. Jednotlivé postavy jsou nositeli určitých vlastností, které je řadí na jednu nebo druhou stranu ve vztahu k hlavnímu hrdinovi. V průběhu děje neprochází přílišným vývojem, upřednostňuje se dějovost jako taková. Přitom je evidentní, že právě typizace postav byla jedním z prostředků autorova záměru představit čtenářstvu tematiku poválečného pohraničí.

Řezáč je v typizaci svých postav důsledný. To je totiž nutným předpokladem ztvárnění žánru budovatelského románu jednoduše a dostupně všem vrstvám společnosti. Čtenář od první chvíle, kdy se postava v textu objeví, ví, jakým způsobem ji má interpretovat a zároveň jak ji klasifikovat. To je dáno nejen chováním postavy, ale i její vnější charakteristikou. Uvádím na příkladu Trnce: „Trnec stál do široka rozkročen, šlachovitý hubený chlapík, s rukama zastrčenýma za široký opasek uniformy, s cigaretou sevřenou v úzkých rtech (...). Usmíval se jakési vlastní myšlenkou chladným, zlomyslným úsměvem.“⁹⁶ Stejně jednoznačné je vyznění pozitivních postav, např. „Po silnici hnál na pastvu kulatou, dobře ošetřenou krávu Lojzík Mareš, nazrzlý, veselý český textilák.“⁹⁷ S nadsázkou je možné dodat, že všechny kladné postavy v románu mají upřímné a jasné oči, hoří jim tváře a jsou opálené.

Určitou nejistotu ohledně zařazení mohou vyvolávat pouze postavy Rejzka a Tietzeho. Podstatné je ale jejich celkové vyznění. Rejzek se sice s Bagárem přátelí, po návratu do Potočné se však dále nezajímá o nic jiného než o svůj hotel. Zpochybní také plánovaný odsun německého obyvatelstva, když se do jedné Němky zamiluje, zatímco předtím nechal vlastní matku (rovněž Němku) odejít. Tietze je městský tajemník, tichý intelektuál, který je zastrašován radikálnějšími příslušníky své národnosti. Několik měsíců u sebe doma přechovává Magerovou, které nedokáže vzdorovat ani ji udat. V závěru je odveden do vězení. Řezáč touto postavou mohl odsoudit všechny, kteří se za války odmítali postavit proti nacistickým vůdcům a slepě poslouchali jejich rozkazy, jakkoliv s nimi nesouhlasili.

⁹⁶ ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 3. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN neuvedeno. s. 9.

⁹⁷ Tamtéž, s. 426.

Stránský v typizaci postav není tolik radikální, postavy jsou dokonce často charakterově komplikovanější, přesto i zde nacházíme zřejmou odlišnost mezi kladnými a zápornými osobami románu. Dalo by se říct, že některé postavy projdou určitou proměnou, spíše se však odhaluje jejich „pravá tvář“ (např. odhalení Kandy jako policisty). U Stránského není rozlišovacím znakem zařazení jednotlivých charakterů politická příslušnost (jako je tomu u Řezáče), ale spíše morální kredit jejich jednání sám o sobě. Vzhledem k převaze mužských postav se tak do popředí dostávají vlastnosti jako houževnatost, vzájemná férovost či „chlapská“ upřímnost.

4.3.2 Hlavní hrdinové

4.3.2.1 Jiří Bagár

Jiří Bagár je hlavním hrdinou románu *Nástup*. Z války se vrací poznamenaný mnohými útrapami, kdy mu dokonce ve vězení hrozil trest smrti. Sympatizuje s myšlenkou socialismu. Do pohraničí přijíždí, aby převzal úkol podílet se na správě zpět získaného území pohraničí. Přes různé útrapy, jejichž řešení se dobrovolně ujímá, se dokáže ubránit první vlně německé nenávisti proti příchozím osídlencům. Často přemítá o správnosti svého jednání, nikdy však nezůstává na pochybách. Tento šedivějící třicátník se aktivně zasazuje o co nejrychlejší osídlení pohraniční oblasti Čechy, aby bylo skrze obnovu zemědělství pomoheno nepříznivě stavu národní ekonomiky. Zároveň chce najít místo pro pracovitě lidi, kteří si zaslouží získat vlastní zázemí, aby byli platnými členy nově nastolovaného sociálního řádu a aby zároveň pomohli vytvořit z pohraničí ryze české prostředí.

Bagár se snaží zajistit také členskou základnu komunistické strany v Potočné, ke které se ochotně přidávají všichni jeho přátelé. Nikoho z nich k tomu nepřemlouvá, nechává je poznat ideál socialismu skrze prožitou zkušenost. Negativně se staví k těm, kteří dle jeho představ tento ideál narušují, což jsou prakticky bezvýhradně všichni odpůrci komunismu a ti, kteří se na dění v prostředí pohraničí chtějí přiživit. K tomu dochází zejména na základě kapitalistických principů vykořisťování, rozkrádání majetku a nerovnocennému postavení jednoho člověka ke druhému.

V jeho komplikovaném úřadu předsedy správní komise se všemi jeho náležitostmi mu pomáhá Zdena Dejmková, mladá nadšená komunistka, kterou si v závěru děje bere za manželku.

4.3.2.2 Antonín Maděra

Antonín Maděra, hlavní hrdina románu *Zdivočelá země*, se vrací do rodné vsi Svatý Štěpán. Byl letcem, příslušníkem britské RAF, za války a je podobně jako Bagár poznamenán jejím průběhem. Utrpěl vážnou nehodu, při které málem přišel o život, a v myšlenkách se kromě toho snaží přenést i přes smrt těhotné manželky Ann a dalších blízkých přátel. Vzpomínky na válku se mu však neustále vrací.

Jeho jednání je vedeno touhou chovat plemenné koně, zejména díky silnému vnitřnímu vztahu k těmto zvířatům. Mít svůj chov koní se mu však, alespoň zpočátku, příliš nedaří, zejména díky situacím, ve kterých se ocitá. Občas má pocit, že řada zmíněných situací se mu děje bez vlastního přičinění a on jen přijímá následky: „Zase ten ping-pong. Chtěl se vzepřít, ale neměl šanci.“⁹⁸ Přesto, když je potřeba, je to právě on, kdo se chopí iniciativy, rozdává úkoly a přijímá odpovědnost, nikdy ale ne tak, aby vyvolal nelibost svých blízkých. To by radši úkol sám vykonal – a právě v tom má blízko k Bagárovi.

I když zprvu tuto představu odmítal, přijímá úlohu vychovatele, kamaráda a také ve své podstatě rodiče osmi kovbojů. Zanedlouho si vzájemně přirostou k srdci a díky jeho vedení zvládnou i těžkou práci kolem statku, byť mu s ní vydatně pomáhá ještě Kanda.⁹⁹ Zároveň dělá vše proto, aby i jim byla zajištěna dostatečný standart (bydlení, strava apod.) v kontextu válečné zkušenosti. Situaci mu pomáhá řešit Ilonka, do které se zamiluje a se kterou se vezmou (další dějová podobnost s hlavní hrdinou *Nástupu*).

Maděra snad za celou dobu nevyjádří jakýkoliv politický názor. Nehodlá se zapojovat do společensko-politických záležitostí vedoucích k nastolení nového režimu. Jediným jeho cílem je zajistit fungování statku, který mu byl svěřen (později

⁹⁸ STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 198.

⁹⁹ Osobně v nastíněném vztahu „šéfa“ Maděry a kovbojů vidím inspiraci skautskou organizací, které je Stránský hrdým členem. Ta funguje na základě všech principů popsaného vztahu. Připodobnění kovbojů se skautskou družinou je podpořeno také tím, že chlapci mají své přezdívky (jak je tomu v Junáku obvyklé).

předán), stejně jako zajistit poklidné soužití obyvatel ve Svatém Štěpánu. Toho může dosáhnout pouze s Kandou a kovboji, když postupně odhalí všechny, kdo figurovali v pořádání nepokojů. Poté, co je při závěrečném střetu zastřelen Karel Kučera, organizátor násilností a sympatizant s nacisty, a zároveň se najde i hledaný archiv nacistických předáků, definitivně dělá tečku za svým podílením se na poválečném česko-německém vyrovnání.

4.3.3 Skupiny mladých lidí v pohraničí

Skupina mladých lidí, která se víceméně organizuje sama a která figuruje v procesu osidlování poválečného pohraničí, se objevuje v obou zkoumaných prózách. Úloha těchto skupin se ovšem liší.

Tymešova parta je v *Nástupu* popisována především negativně. Jedná se o strážní skupinu RG, která je pověřena v Potočné zajišťovat pořádek. Místo toho se zjistí, že parta večer „vypila do dna Uhlmannovu hospodu a vyhnula se do ulic přikrčeného městečka“, kde střelbou způsobila povyk a nepokoje. Bagár skupinu z Potočné vyžene, s Tymešem se však neseťkává naposledy. Parta bude ještě nějakou dobu fungovat spolu a provádět podobné výtržnosti, zejména když na zámečku ve Vrši budou ponižovat Němce pořádáním přehlídky a jejich zotročováním. Při srovnání fungování této konkrétní RG s informacemi o těchto útvarech z historických zdrojů, jak je to zmíněné výše, lze říci, že Řezáč poměrně věrně zachytil alespoň jeden z kontroverznějších aspektů poválečného dění v pohraničí.

Cassidyho parta kovbojů ve *Zdivočelé zemi* je naproti zmíněné Tymešově skupině formovaná díky náhodnému setkání jednotlivých chlapců. Ty spojuje zaujetí pro čtení rodokapsů, časopisecky vydávaných příběhů s tematikou Divokého západu. Představují nejmladší generaci zasaženou zkušeností z války, ve které dokonce někteří přišli o rodiče. Ozbrojení vším, co se jim podařilo najít, projížděli na koních pohraničí, dokud se neusadili na statku ve Svatém Štěpánu. Šéf celé party, Cassidy, je podobně drzý a sebestředný jako Tymeš, ovšem právě Cassidy se vlivem výchovného působení Maděry promění ve snaživého a ochotného pomocníka, který svým příkladem táhne celou partu. Kovbojové jsou díky práci na statku zachráněni

před bezcílností tolik těžké poválečné existence, a dostanou ten „správný“ impuls k tomu, aby mohli vyrůst v řádné členy společnosti.¹⁰⁰

Na tomto místě je možné zmínit také partu Vršínských studentů v románu *Zdivočelá země*. Ti sice nemají v ději příliš velkou úlohu, představují ale další skupinu mladých lidí, která v poválečném pohraničí hledala své místo i uplatnění. Vršíňští dokázali společnými silami zvelebit místní statek a zařídit ho pro budoucí majitele, ale z pokynu předsedy Okresní zemědělské správy, doktora Šimáčka, jim byl zabaven (stejný osud měl potkat i statek Maděry). Paradoxní je, že mezi obyvateli Svatého Štěpána se o této skupině studentů šířily hanlivé zprávy o tom, jak jsou nezvedení, chlapci si vzájemně půjčují děvčata apod. Vršíňští jsou první, na kom se v románu *Aukce* projeví rozdílnost v pohledu na politické otázky, a to zejména v míře, nakolik budou jednotliví studenti ideologií socialismu ovlivněni.

4.3.4 Úhlavní a jiní nepřátelé

Samotný princip typizace postav v obou románech spočívá v jejich pomyslném rozdělení na kladné a záporné postavy. Ty pozitivně vnímané představují společníky hlavního hrdiny, postavy vnímané negativně pak jejich nepřátele. V *Nástupu* i ve *Zdivočelé zemi* jsou takřka všechny záporné postavy spravedlivě potrestány, ani u jedné z nich nedojde k napravení.

4.3.4.1 Dvojí nepřátelé v Nástupu

V *Nástupu* představují nepřátele dvě skupiny lidí. První z nich jsou Němci a druzí odpůrci komunismu. Vzhledem k charakteru i tématu románu je vyhranění se vůči Němcům zcela evidentní. Německé obyvatelstvo je představeno jako agresivní, útočné a škodící všem Čechům, kteří se do pohraničí stěhují. Druhá nepřátelská skupina má své opodstatnění v ideovém pojetí románu. Její představitelé jsou označováni za kapitalisty, ať už je řeč o doktoru Rosmusovi, Markovi nebo Trncovi. I když se někdy liší jejich dojmy z událostí, představují v zásadě jeden společný názor, a to ten odporující komunismu. Jsou také vykresleni negativně i z hlediska projevů chování (ztvrdlý nebo přezíravý pohled, ironický úsměv, samolibý smích

¹⁰⁰ Tento didaktizující princip je další zřejmou paralelou mezi *Nástupem* a *Zdivočelou zemí*. V prvně jmenovaném románu odpovídá „polepšeným“ postavám kovbojů Bohouš Klínek, který do Potočné přišel původně jako člen Tymešovy party. Díky Bagárovi se z něj stává příkladný pomocník a později také hospodář v Oudolíčku.

aj.). Zajímavé je, že záporné postavy mají spory nejen s Bagárem, ale i mezi sebou, což je vidět při uzavřených jednáních (odpor některých německých sedláků proti Magerové, povyšování se jeden nad druhým při jednání skupiny kolem Rosmuse v továrně). S oběma skupinami se nakonec hlavní hrdina s přáteli vypořádá, ale zatímco Němci jsou nadobro potrestáni (což je logické v rámci dobových požadavků sudetské Němce soudit jako zodpovědné za druhou světovou válku), političtí odpůrci jsou poraženi pouze do určité míry. Konečné vítězství totiž Bagára a jeho společníky čeká až ve druhém díle dílogie, v románu *Bitva*.

Německé postavy budou dále rozebírány v další části, proto se nyní z jejich řad zaměřím pouze na postavu Elsy Magerové. Ta představuje největší zlo ze strany Němců, totiž převládající nacismus. K víře v tuto ideologii burcuje také své sousedy a prosazování jejího přesvědčení se u ní mění až v hysterii. Je organizátorkou většiny násilností (trávení dobytka, odvádění jej za hranice) a na jejím příkladu Řezáč poukazuje na skutečné problémy při střetech s Němci v pohraničí bezprostředně po válce. Její závěrečné dopadení tak odpovídá snaze německé agresory dovést k přijetí následků svých činů.

První výraznou negativní postavou románu je Trnec. Přijíždí spolu s Bagárem a zprvu se chovají jako přátelé (Bagár se navíc znal s Trncovým padlým bratrem, komunistou). Teprve, když Trnec usiluje o majetek v podobě textilní továrny, začne být Bagár obezřetný. Riziko z Trncova neoprávněného obohacení řeší přivedením stranických soudruhů do jeho továrny, kde zatím zaměstnával Němce. Trnec se pak i nadále snaží zbohatnout na majetku po Němcích (je přítomen jejich vystěhovávání a nebyt Bagárova zásahu, patrně by se pokusil zcizit zanechaný majetek). Tímto jednáním Řezáč poukazuje na fenomén tzv. pohraničních zlatokopů (o kterých byla řeč již dříve).

Další odpůrci komunistické ideologie se objevují pozvolna během osidlování Potočné a jejího okolí. Přijíždí doktor Markov, u něhož zprvu nejsou patrné úmysly, o to nebezpečněji se však Bagárovi jeví. I on touží po majetku, a to v podobě vily u továrny na kuličková ložiska (ta je nabídnuta i Bagárovi, který ji ale odmítá, čímž příkladně dokazuje, že netouží po soukromém vlastnictví). Objevuje se také doktor Rosmus, který přilétá z Británie (opět ideologická narážka s protizápadním

vyzněním) a předkládá své právo na zmíněnou továrnu. Ta mu je sice v závěru odebrána, i tak se ale připravuje k odvetné akci.

Postavou, která nepatří ani k jedné zmíněné straně, je Tymeš, vedoucí skupiny RG. Poté, co je vyhnán z Potočné, usazuje se na Vrši, kde zotročuje Němce. Když se objevuje před Bagárem, hlásá svou touhu přidat se ke straně, ale vždy se ukáže, že skrytě touží po majetku či moci. Touto postavou Řezáč upozorňuje na riziko vnitřního nepřítele v komunistické straně.¹⁰¹ De facto totéž dokazuje na jinak podružné postavě strážmistra Janoucha, který, byť je příslušníkem SNB, odmítá řešit případ zastřeleného dobytka.

Jedním z důvodů, proč jsou odpůrci komunismu v románu odsuzováni, je také fakt, že jsou ochotni do jisté míry spolupracovat s Němci (nejlépe je to vidět na Trncovi, který i přes počáteční hlásání odporu k této národnosti zaměstná skupinu Němců ve své továrně). To je však v románu líčeno jako velmi kontroverzní postup (v kontextu dozrívajících historických událostí i nadále vedenému násilí ze strany Němců).

4.3.4.2 Nepřátelé ve vlastních řadách

Stránského románové postavy, které jsou v rámci děje vnímány jako negativní, není možné diferencovat výše zmíněným způsobem. Zde jsou totiž takřka všichni nepřátelé sami Češi, a to bez brání zřetelů na jejich politickou příslušnost. Na tomto faktu je asi nejlépe vidět posun způsobu zpracování tematiky poválečného pohraničí, neboť v totožných dějinných souvislostech jako Řezáč poukazuje Stránský na poněkud odlišný problém. Na negativních postavách ukazuje rozsáhlé rozkrádání majetku po Němcích a také řeší otázku Čechů, kteří se přidali na stranu nacistů.

Obě problematiky spolu v ději souvisí. Úhlavním nepřítelem Maděry je jeho přítel z dětství, Karel Kučera. Ten se i s rodinou hned zpočátku války přidal k nacistickým Němcům a změnil si jméno na německy znějící Kutschera. Ten organizoval obchody s hostinským Zikmundem a jeho společníky, Tománkem a Fojtíkem. Obchodovali jednak s říšskými markami, které v ČSR přestaly platit krátce po válce, a jednak s majetkem zanechaným po vysídlených Němcích. Zikmund je potrestán při

¹⁰¹ To dle mého názoru koresponduje s dobovou situací v padesátých letech, kdy byl román vydán. V té době se začínaly vést většinou vykonstruované procesy proti nepřítelům mezi samotnými komunisty.

prokázání jeho spolupráce s Kučerou, ale vzhledem k tomu, že mu šlo pouze o peníze, Maděra s Kandou ho nechávají být. Nebezpečnější je pro ně samotný Kučera, který zjevně usiluje o návrat na statek. Vraždí svatoštěpánské rodáky, aby nikdo nemohl popřít jeho novou totožnost. V závěru je však při útoku na statek zastřelen Maděrou. Tománka a Fojtíka, které k atakům na statek motivuje pravděpodobně také nevraživost, dopadnou kovbojové při pokusu usedlost zapálit a oba jsou odvezeni na policii.

V románu se přeci jen objevuje nepřítel německé národnosti, kterým je nacistický předák Friese skrytý coby prodavač Hubačka. Je odhalen a páchá sebevraždu (tak jako mnoho jiným Němců před ním), a to při pokusu získat archiv příslušníků nacistické strany, který by jej odhalil. I touto situací poukazuje Stránský na poválečnou skutečnost, kdy se někteří Němci (včetně nacistických velitelů) vydávali za Čechy, aby nebyli potrestáni nebo nemuseli být odsunuti. Odhalení nepřítele je o to více překvapující, oč se zdál Hubačka milým a ochotným člověkem.

Záporně je možné vnímat také postavu Krivého, který se s rodinou stěhuje do Svatého Štěpána. Vybrali si za své stavení, kde se narodil a kam se vrátil Maděra. Ten, konfrontován s Krivými, přenechává dům jim a má v úmyslu odejít. Krivý je pak přesto, že získal chtěný Maděřův dům, plánovaný jako nový správce statku poté, co má být hlavnímu hrdinovi odebrán Šimáčkem.

Předseda Okresní zemědělské správy, doktor Šimáček, se ukáže jako nepřítel záhy. Komunikuje patrně přímo s Kučerou (o němž možná netuší, kdo doopravdy je) a snaží se získat politickými kroky statek, který Maděra prozatímně spravuje. Jeho motivace spočívá také v tom, že jakožto národní socialista touží mít ve své správě co nejvíce statků v okrese, aby jeho strana získávala silné postavení vůči komunistům. Paradoxní je, že v navazujícím románu *Aukce* se právě z Šimáčka ihned po roce 1948 stane přesvědčený komunista.

Za zmínku stojí také postava nepřítele-úředníka. Tu nacházíme v obou románech, v *Nástupu* je to pracovník pošty Smola, ve *Zdivočelé zemi* starostův tajemník Svěrka. První jmenovaný spolupracuje s Němci (sám má ženu Němku), druhý pomáhá Kučerovi získat některé informace z úředních dokumentů. A i když po odhalení celé situace utíká, ani on ani Smola nejsou v díle přímo potrestáni.

4.3.5 Postavy „na správné straně“

Stejně jako negativní postavy, mají svou roli v prostředí poválečného pohraničí také postavy kladné, tedy ty, které stojí na straně hlavního hrdiny. V obou románech je to početná skupina osob, která se právě svou přesilou dokáže ubránit útokům ze strany nepřátel.

V *Nástupu* to jsou především příznivci komunistické strany po boku Bagára. K těm se řadí Antoš i jeho manželka Anča, snad nejzapálenější členka strany, předseda okresní správní komise Galčík nebo úředník Brendl, který k přijetí ideologie postupně nachází cestu. V závěru filozoficky dochází k názoru, že právě sovětský komunismus pomohl národu zvítězit ve válce i v řešení poválečných problémů. Komunistou je také Dejmek, který se s rodinou přistěhoval do pohraničí. Rovněž tak rodina Postavových. Všechny tyto postavy představují hrdé osídlence, kteří se nebojí práce. A konečně mezi pozitivně vnímané postavy se řadí také sověšští vojáci – Gromov, Griněnko nebo Semjonov. Ti mimo jiné zásahy v závěru zprostředkují proces odsunu Němců z Oudolíčka. K pozitivním postavám je možné řadit také antifašistu Palmeho, který však bude blíže zmíněn v další podkapitole.

O všech pozitivně hodnocených postavách v *Nástupu* lze říci, že představují ideál člověka, který je otevřený novému společenskému řádu a nebojí se prací a úsilím zvelebovat svou vlast. Tento ideál vyznívá o to více, oč jsou fiktivní postavy literárního světa polidš'ovány drobnými, povětšinou úsměvnými nešvary – Bagár při nervozitě točí knoflíkem u kabátu, Dejmek vkládá slůvko „konkrétně“ do téměř každé své věty, Postava má neustále v ruce dýmku, Brendl při svých výkladech zvedá ukazovák apod.

Ve *Zdivočelé zemi* se takové množství kladných postav nenachází. Jsou prakticky bezvýhradně mužského pohlaví, čímž se vracím k dříve zmíněné charakteristice této skupiny pozitivně vnímaných hrdinů. Prvním z nich je Putna, kterého potkává Maděra již ve vlaku na cestě do rodné vesnice. Putna si bystře a správně domýšlí všechny souvislosti a s Maděrou se spřátelí, dokonce si připadá, „jako by opravdu potkal toho vytouženého kouzelného dědečka“.¹⁰² Tento muž ho seznámí s tím, jak to nyní v pohraničí funguje, a dokonce ho zachrání, když je Maděra málem napaden

¹⁰² STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 198.

za pomoc stěhovaným Němcům. Významnou pozitivní postavou je Kanda, kterého si Maděra i přes počáteční nejistotu oblíbí, a díky němuž zvládne celý statek ubránit před nepřáteli. Přátelství je narušeno tím, když Kanda odhalí, že je policista, ale vše se urovná slibem, že na statku zůstane. Mezi pozitivní hrdiny je možné dále počítat starostu Brabence, za války vězně v koncentračním táboře, který svědomitě zařizuje správu Svatého Štěpána. Je komunista, což však v díle nemá zdaleka takový význam, jako je tomu u Řezáče (politické a ideové otázky řeší Stránský až v *Aukci*). Poslední postavou, kterou je možné zmínit, je kapitán Víšek. Ten pomáhá Maděrovi a jeho přátelům vyřešit násilné akty, ať je to obsazení statku revoluční gardou, nebo závěrečná přestřelka.

K pozitivním postavám je samozřejmě možné počítat také všechny kovboje. Každý je v charakteru i schopnostech trochu odlišný, přesto představují kompaktní skupinu postav, kterou dále není potřeba specifikovat, neboť o ní byla řeč již výše.

4.3.6 Postavy německé národnosti

Poslední probíranou skupinou, která bude blíže srovnávána, jsou románové postavy německé národnosti. Byť se samozřejmě jedná o fikci, je na jejich postavení v románech alespoň částečně možné poukázat, jakým způsobem bylo s Němci nakládáno z hlediska procesu odsunu.

V *Nástupu* se objevuje větší počet postav německé národnosti, vzhledem k tomu, že děj začíná v květnu 1945, kdy bylo pohraničí ještě většinově obydleno právě Němci. A je třeba uvést, že v románu jsou Němci potrestáni příkladně. Při noční přestřelce o textilní továrnu hned tři z nich umírají (švec Jöckl, hostinský Uhlmann, doktor Wetzler), čtvrtý, správce továrny Grimm, páchá sebevraždu. Není náhoda, že z českých zástupců nezemře nikdo, a to ani v dalším ději románu. Dochází k postupům, které byly zmíněny v kapitole Historický úvod: Němcům jsou zabaveny zbraně, aby nemohli útočit na osídlence (což se však stejně děje, neboť nejsou odevzdány zbraně všechny); německým obchodníkům jsou sepsány zásoby a nadbytek musí odevzdat; správní komise zpracovává osobní dokumenty německých obyvatel a následně jsou zatýkáni prokázaní nacisté (Magerová jakožto vedoucí oddílu Hitlerjugend). Když přijede do pohraničí Postava s rodinou, z vybrané chalupy v Oudolíčku se německá rodina Prüllových musí vystěhovat. Jako

akt pomsty začnou Postavovým trávit dobytek, což vede Bagára k rozhodnutí, že musí Němci zabitě kusy nahradit. Na tento popud Němci hodlají převést dobytek za hranice, ale je jim v tom zabráněno připravenou hlídkou. Za tento pokus o odvedení dobytka zorganizuje Bagár se sovětskými jednotkami odsun Němců z Oudolíčka, čímž vrcholí i románové zprostředkování procesu česko-německého vyrovnání ve fiktivní vesnici Potočná.

Zajímavý pohled se naskytne při srovnání, které postavy německé národnosti naopak mají v románu dovoleno zůstat v pohraničí. Týká se to totiž všech kategorií, které byly vyjmenovány v kapitole Historický úvod. Předně je to prokázaný antifašista Palme. Ten Bagárovi od první chvíle napomáhá (např. dojde pro sovětské vojáky při nočním útoku na továrnu), za což vyslechne kritiku ostatních Němců. I když jeho rodina z sama z pohraničí odejde, Palme zůstává. Mezi dalšími, kdo smí zůstat, je Antošův pomocník Fritz Klause, který je původem Rakušan. Zkoumání toho, zda říká daný člověk pravdu, bývalo komplikované, neboť záznamy o státní příslušnosti na konci války mizely. Klause se však zasadí o pomoc při hospodaření v Oudolíčku a Bagár s přáteli si ho oblíbí. Dále je řeč o Němci Gerlovi, který během odsunu požádá o to, aby mohl zůstat. Vzhledem k tomu, že je starší, a že se neúčastnil převádění dobytka přes hranice, je i on s rodinou ušetřen.¹⁰³ Mezi osoby uvolněné z odsunu byli také někteří zástupci smíšených manželství. V románu *Nástup* je představují Krausová (Češka vdaná za Němce) a Smola (Čech ženatý s Němkou). Jejich situace není dořešena, ale dle všech náznaků bude Krausová přiměna k odchodu a Smola nikoliv (což je paradoxní, vzhledem k jeho podílu na organizaci násilných akcí s Magerovou). Poslední, u koho byl odsun pozdržen, byli tzv. specialisté, tedy odborníci daného odvětví, které bylo potřeba pro vzestup národního hospodářství. Měli setrvat na svých pozicích, dokud nebudou nahrazeni adekvátně vzdělanými osídlenci. V románu *Nástup* je představují Němci zaměstnaní v továrně na textil.

Jako další z reálných kontroverzních dějů v poválečném pohraničí ve vztahu k Němcům, je jejich zotročování. To se dělo většinou za příslib zrušeného odsunu, v horších případech jako důsledek mocenské nadřazenosti a násilného jednání Čechů. V *Nástupu* si Němce zotročují pouze Tymeš a Trnec (jeho hostům otevírá „německá

¹⁰³ Dle mého názoru byla také snaha autora v *Nástupu* uvést příklad „napraveného“, litujícího Němce, kterému komunisté velkoryse za příslibenou pomoc dovolí zůstat.

služebná v černých šatech a bílé zástěře a čepečku“).¹⁰⁴ Spíše než snaha poukázat na poválečnou realitu vztahů mezi Čechy a Němci je však tento jev v románu *Nástup* motivován ztvárněním postav odmítajících komunismus také jako představitelů buržoazní třídy, kteří touží zotročovat ostatní pro vlastní potěšení.

Ve Stránského *Zdivočelé zemi* není situace Němců tolik příkladná, a to vzhledem k jejich malému počtu v díle. Přesto je možné poukázat na některé zásadní jevy. Předně Maděru samotného zasáhnout události odsunu. I když se vrací až v srpnu 1945, kdy většina divokých odsunů již proběhla, je svědkem odsunu Němců z jednoho města. Není to doprovázeno násilnostmi, ale přesto, když Maděra pomůže jedné ženě s kufrem, je příslušníkem dohlížející RG málem napaden. Vybaví se mu jeho dřívější zkušenost s vyháněnými Němci z Prahy, když členové RG bičí „špinavé a zkrvavené ženy a muže popoháněli“.¹⁰⁵ Je zřetelné, jak je popis průběhu odsunu ve *Zdivočelé zemi* od *Nástupu* odlišný. Obecně je skutečnost živelných odsunů v románu patrná. Když Maděra prochází obcí Stráně, najde zde všechny domy vyrabované a prázdné. Vzpomínka na toto místo ho bude nadále pronásledovat. Ve Svatém Štěpánu se od starosty Brabence dozvídá, jak stěhování Němců trvalo pouhé tři dny, jak všichni mlčeli, což bylo ještě děsivější, a že jeden z Němců, Lauermann, postřílel celou rodinu i sebe (časté sebevraždy Němců byly zmíněny v Historickém úvodu).

Výše byly zmíněny osoby, které byly z procesu odsunu v *Nástupu* vyjmuty. Ve *Zdivočelé zemi* je to pouze staříčkový Birke, rodák ze Svatého Štěpána, který je ponechán v pohraničí proto, že ho označí za antifašistu. Jak je ale popisovaná realita v románech odlišná (jako už je patrné z výše napsaného), když Maděra zjistí, že byla při divokých odsunech vyhnána také rodina bednáře Rudigera, prokazaného antifašisty. Řeší se také otázka německých manželství, když se projeví, že hostinská Zikmundová není manželkou, ale sestrou Zikmunda, že se provdala za Němce a nyní se snaží vyhnout odsunu.

Celou tuto kapitolu je tak možné uzavřít zamyšlením se nad kontroverzností odsunových záležitostí a násilností (na obou stranách) s tím spojených, jak je to popisováno v obou prózách. Maděra si při sledování odsunu německého obyvatelstva

¹⁰⁴ ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 3. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN neuvedeno. s. 446.

¹⁰⁵ STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 61.

vybavuje slova svého kamaráda: „Nesud', Tondo, nesud'. Nebyls tu. Jsou to gestapáci a jejich paničky. Nevíš, co tu s náma vyváděli, tak nesud'.“ Doktor Markov pak při debatě s Brendlem říká: „Myslíte odsun Němců?‘ řekl doktor Markov. ‚Historická událost je to nad všechnu pochybnost. Ale je těžké říci, jak ji jednou bude hodnotit naše potomstvo.‘“

4.4 Ozvěny války

V poslední části komparace i práce samotné bude pozornost věnována ostatním podobnostem mezi poválečnou zkušeností z pohraničí v románech *Nástup* a *Zdivočelá země* se zjištěným skutečným stavem. Vychází se přitom z jevů, které jsou v prózách zmíněny a které jsou určitým následkem skončení války v pohraničí.

Prvním takovým jevem je nahrazování německých názvů, jimiž byla označována města a vesnice. Překládání původních českých názvů do němčiny bylo systematickým procesem německé sudetské politiky. Je zřejmé, že tento akt, v kontextu způsobu, jakým bylo pohraničí Němci získáno, vyvolal vlnu odporu u českých obyvatel a v poválečné éře byla snaha tyto německé názvy nahradit zpět jmény v češtině. To leckde nebylo jednoduché, neboť v řadě míst existovaly paralelně názvy české i německé, ale blíže ke hranicím se mohlo stát, že obce byly známé pouze pod německým názvem ještě před válkou. Tato realita se odrazila i ve fiktivních místech románu, kdy Řezáčova Potočná nese před přejmenováním název Grünbach. Maděra sice přijíždí už do Svatého Štěpána, s německými názvy se ale setkává ještě ve výlohách obchodů (Böttcherei nebo Freimann u. sohn), a německá jména si v první chvíli vybavuje, i když projíždí místy nedaleko Svatého Štěpána. Pak označuje Lučiny za Wiesendorf a Stráně za Wiesengrund. Zajímavé je, že např. mlýn v Blaubachu je i po válce nazýván stejně. Přitom je v obou románech negativní reakce hrdinů na tyto poněmčené názvy prakticky totožná. Maděra přemýšlí: „Stráně? Ano, Stráně, v Anglii měl někdo odtud tetu či co, ještě si říkali, jestli se ta krásná jména zase obnoví, až to vezme konec.“¹⁰⁶ A Antoš v *Nástupu* se říká: „,Tak

¹⁰⁶ STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 66.

se na ně podívejte,‘ rozčilil se Antoš. ‚Z Potočné udělali Grünbach, jen to fiklo. Na tohle byli vždycky sekáči.‘¹⁰⁷

Po příjezdu do pohraniční oblasti se hlavní hrdinové v obou románech obávají útoku od tzv. werwolfů¹⁰⁸. Werwolf byla organizace vzniklá v roce 1945, která měla za cíl útočit na nepřátele, kteří se dostanou až do obsazeného pohraničí. O jejím fungování dnes neexistuje příliš mnoho zpráv. Jisté je, že určitým způsobem organizovaná byla, ale po obsazení pohraničí mohli její členové stejně tak útočit na neněmecké obyvatelstvo na vlastní pěst. V *Nástupu* jsou za werwolfy označováni ti, kdo střílejí po hrdinech během noční přestřelky. Ve *Zdivočelé zemi* střílí werwolf na vlak, kterým Maděra cestuje domů. Motivace útočníka je zřejmá, totiž ohrožit vlakovou dopravu, díky které do pohraničí především proudí noví obyvatelé.¹⁰⁹

V obou románech je možné se setkat se snahou Němců připravit české osídlenec o dobytek. V *Nástupu* volí jejich trávení a posléze mají v úmyslu je převést přes hranice, ve *Zdivočelé zemi* konají Němci nájezd pro dobytek na statku a nechávají si některými uplacenými Čechy (Zikmund) dobytek také převádět přes hranice. Důvod byl zřejmý, jednalo se o jedinou podobu zemědělského majetku, který Němci měli šanci získat (ostatní museli při odsunech zanechat v českém pohraničí). Řada dobytka se tu v poválečném zmatku potulovala sama a nebylo tak pro Němce komplikované se přes nehlídané části hranice vracet pro větší skupiny zvířat. Proto je snahou Maděry, kovbojů i ostatních svatoštěpánských sedláků tento volný dobytek pochyťat dříve, než tak učiní Němci.

Dalším fenoménem, který v dřívějším textu již mnohokrát zazněl, je rozkrádání majetku po odsunutých Němcích. Maděra naráží v pohraničí na chalupy (včetně své vlastní), ze kterých bylo zcizeno vše, co se dalo zpeněžit. Nábytek z Kučerova statku patří v Zikmundově hospodě. V *Nástupu* je příkladným zlatokopem Trnec a Tymeš. Loupežnický motivované byly nájezdy do pohraničí mnoha lidmi, kteří se po obohacení zase z pohraničí vytráceli. Tato skutečnost má, mimo spáchaných násilností, důsledek v kontroverzním vnímání celého procesu.

¹⁰⁷ ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 3. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN neuvedeno. s. 27.

¹⁰⁸ V románech se liší podoba tohoto slova. V *Nástupu* je to wehrwolf, ve *Zdivočelé zemi* vervolf. Já užívám podobu slova werwolf dle V. Kurala a Z. Radvanovského.

¹⁰⁹ Blíže k organizaci werwolf: KURAL V. a RADVANOVSKÝ, Z. *Sudety pod hákovým křížem*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1. s. 337–352.

Ve *Zdivočelé zemi* se setkáváme s tím, jak Zikmund s dalšími přenášejí kradený majetek v bednách s nápisem UNRRA. To je zkratka mezinárodní organizace, která měla pomáhat se zásobováním poválečného pohraničí, a to především potravinami, oblečením nebo zdravotním materiálem. UNRRA fungovala v letech 1945–1947 a spravovala ji Organizace spojených národů (OSN). Motiv rozkrádání německého majetku v bednách s tímto nápisem je zřejmou snahou nánstin, jak paradoxní tato doba byla. Vzhledem k tomu, že organizace vznikla pod patronátem spojenců, je více než evidentní, proč o ní není řeč v Řezáčově *Nástupu*.

Posledním zmíněným jevem v této kapitole je poválečná obnova dopravy. K té docházelo pozvolna, ale přesto znamenala možnost hromadnější přepravy osídlenců do pohraničí. Největších úspěchů dosáhla doprava vlaková, která cestujícími putujícími do pohraničí signalizovala postupně zvyšující se počet osídlenců v tomto prostoru. Je tomu tak i v obou románech, zatímco ve *Zdivočelé zemi* přijíždí Maděra do pohraničí sám vlakem, kde se dozvídá o všech zdejších událostech a procesech, v *Nástupu* do Potočné, v níž se železniční stanice přímo nachází, přijíždí noví osídlenci. Uvádím na příkladu: „,Podívej se, vlak‘ řekl Antoš, jako by tento dopravní prostředek viděl po prvé v životě. Dívali se dojatě, jak vláček, neustále houkaje, vjíždí do malého nádraží a brzdí před staniční budovou. ,Už tu nebudeme sami‘ řekl Antoš. ,Člověče, jak sem začnou znova jezdit vlaky, to máš zrovna, jako by se v mrtvém znova rozproudila krev.“¹¹⁰

¹¹⁰ ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 3. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951. ISBN neuvedeno. s. 147– 148.

Závěr

Srovnání poválečného pohraničí v prózách Václava Řezáce *Nástup* a Jiřího Stránského *Zdivočelá země* je jednou z možností, jak pohlížet na poválečnou realitu v pohraničí českých zemí ze dvou diametrálně odlišných pohledů. Oba rozebírané romány dění v pohraničním prostoru beletrizují, stejně jako oba odpovídají snahám autorů se nějak vymezit vůči vládnoucímu politickému režimu, za kterého díla vznikala. Stejně tak ale lze v obou literárních fikcích nalézt evidentní doklady reálné historické doby, ve které se děje románů odehrává. Při bližším zkoumání těchto dějinných záznamů i jejich srovnání se současnou odbornou literaturou mohou vyvodit, že určité historické momenty jsou v rozebíraných prózách zachyceny poměrně věrohodně. Tím se romány navzájem překvapivě podobají.

Nástup i *Zdivočelá země* zachycují jednu historickou etapu naší země. Děj románů se odehrává na pozadí roku 1945. Přesto lze mluvit o celém období 1945–1948, ze kterého není možné události roku 1945 vyčlenit. Období ohraničují dva zásadní historické mezníky: konec druhé světové války a nastolení vlády nového politického režimu, komunismu. Zásadními dějinnými procesy, které se v rozmezí těchto let odehrávaly, jsou poválečný odsun německého obyvatelstva z pohraničí, paralelní osidlování tohoto prostoru občany české státní příslušnosti a také postupné nastolování nového společenského řádu, které vyvrcholilo v únoru 1948.

Je více než evidentní, proč spisovatelé Řezáč a Stránský situovali děje svých románů právě do prostoru pohraničí. Oba přitom zvolili lokalitu Krušných hor, konkrétně malou uzavřenou vesnici. U obou také nalezneme podobně zvolený postup, tedy propojení románu s žánry populární literatury, především s westernem. Různí se však v čase vyprávění, zatímco Řezáč v *Nástupu* popisuje události od května do listopadu roku 1945, Stránského děj ve *Zdivočelé zemi* se odehrává (mimo prolog z konce války) v několika srpnových dnech téhož roku.

Řezáčův *Nástup* je hodnocen jako vrcholné dílo české budovatelského románu. Užívá typických principů tohoto žánru, tedy dějovou jednoduchost, čtivost, typizaci postav, ideovou agitačnost, ideologizaci historických procesů a snahu o výchovné působení. Vlivem toho je proces odsunu Němců představen jako nutný následek

jejich válečné i poválečné agresivity. Autor odhlíží (i vzhledem k ideovým požadavkům své doby) od reálných násilných aktů ze strany Čechů při osidlování pohraničí. To samotné je, jakožto druhý historický proces této éry, představeno jako boj o obnovu společnosti mezi kladnými postavami komunistů a jejich politickou opozicí, charakterově zápornými odpůrci. V závěru vítězí dobro nad zlem, komunisté nad Němci i odpůrci, a na příkladu vzorně obnoveného života i hospodářství v pohraničí je možné dokázat, jak pozitivní je nástup nového řádu.

Stránský se autorsky i osobně celý život vůči komunistické ideologii vyhraňuje. V díle *Zdivočelá země* to dle mého názoru není tolik patrné, ale autor si tím nejspíše otevírá možnost projevit své postoje až ve druhém pokračování románu, v *Aukci*. I v tomto díle je možné rozpoznat jasnou typizaci postav. Dějinné události jsou potom popisovány mnohem reálněji vzhledem k možnosti je zkoumat otevřeněji v době, kdy román vychází. Stránský tak naráží na spornost postupů při divokých odsunech Němců a poukazuje také na rozsáhlé rozkrádání majetku ponechaného v jejich domovech. Nestaví se proti Němcům, záporné postavy jsou motivovány touhou po majetku, všehoschopné při snaze vytěžit z nastalé dějinné situace maximum.

Přesto mohu na základě závěrečné komparace říci, že bez přihlídnutí ke zmíněným zjevným odlišnostem v pojetí odsunu a osidlování jako historických procesů, nalezneme v románech řadu reálných odkazů na stav, v jakém se pohraničí po válce nacházelo. Mluvím o upadajícím zemědělství i pozastavené výrobě v průmyslu, nefungující železniční dopravě, pozůstatcích německé většiny žijící v pohraničí (německé názvy, říšské marky jako platidlo apod.) a nedostatečném zásobování. Z hlediska lidských vztahů jsou relevantní vzájemně vyhrocené spory mezi Němci i Čechy, všeobecný strach německého obyvatelstva z odsunu a tendence osídlenců majetkově se obohatit.

Dějinné procesy zachycené v románech *Nástup* a *Zdivočelá země* dodnes vyvolávají kontroverzi. Odlišné je vnímání národa českého i německého. Přesto je, zejména v posledních dvaceti letech, snaha objektivně posuzovat akty, které tyto procesy doprovázely. Romány *Nástup* a *Zdivočelá země* jsou svědectvím o těžké době po válce, vzájemné nejistotě jak ve vztazích dvou spolu koexistujících etnik, tak v otázce budování nového společenského řádu. Na historické procesy nahlíží sice

z různých pohledů, oba však zaujatě dodržují požadavky doby, ve které díla vznikala. Na samotný závěr je tak možné citovat doktora Markova z *Nástupu* (účelné je si představit události v pohraničí jako syntézu procesu odsunu i osidlování): „Historická událost je to nad všechnu pochybnost. Ale je těžké říci, jak ji jednou bude hodnotit naše potomstvo.“¹¹¹

¹¹¹ STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997. ISBN 80-7176-497-3. s. 61.

Resumé

Tato práce se zabývá srovnáním poválečného pohraničí v prózách *Nástup* Václava Řezáce a *Zdivočelá země* Jiřího Stránského. Pokouší se stručně představit dějiny pohraničí českých zemí s poukázáním na válečnou a poválečnou realitu. Na základě životních osudů obou autorů i jejich tvorby poukazuje na místo zkoumaných románů v jejich tvorbě. Je představen také různý pohled autorů na dějinné souvislosti zkoumané v románech, a to ve snaze tento pohled objektivně objasnit. V poslední části práce jsou podrobně srovnány veškeré odkazy na historické reálie doby s přihlédnutím zejména na typizaci postav v obou románech a jejím zdůvodněním. To vše je vedeno na základě hledání společných a rozdílných prvků v obou románech.

Seznam použitých zkratk

ČSR:	Československá republika
KSČ:	Komunistická strana Československa
NV:	národní výbor
OSN:	Organizace spojených národů
RAF:	britské vojenské letectvo (anglicky: Royal Air Force)
RG:	revoluční garda
SdP:	Sudetoněmecká strana (německy: Sudetendeutsche Partei)
SNB:	Sbor národní bezpečnosti
UNRRA:	mezinárodní organizace na pomoc obětem války (anglicky: United Nations Relief and Rehabilitation Administration)

Seznam použité literatury

Primární zdroje

1. ŘEZÁČ, V. *Bitva*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1954, 669 s. ISBN neuvedeno.
2. ŘEZÁČ, V. *Nástup*. 3. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1951, 472 s. ISBN neuvedeno.
3. STRÁNSKÝ, J. *Zdivočelá země; Aukce*. V tomto souboru a v nakl. Hejkal 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 1997, 872 s. ISBN 80-7176-497-3.

Sekundární zdroje

1. BRANDES, D. *Cesta k vyhnání 1938–1945*. V českém jazyce 1. vyd. Praha : Prostor, 504 s. ISBN 80-7260-070-2.
2. ČAPKA, F., SLEZÁK L. a VACULÍK J. *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. 1. vyd. Brno : Akademické nakladatelství Cerm, 2005, s. 359. ISBN 80-7204-419-2.
3. Česká televize 24. „Zdivočelou zemi jsem napsal ze vzteku,“ říká Jiří Stránský [online]. Praha : Česká televize ©1996–2015, 19. 2. 2012 [cit. 20. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/165011-zdivocelou-zemi-jsem-napsal-ze-vzteku-rika-jiri-stransky/>>
4. DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. 1. vyd. Ostrava : Sfinga, 1994, 490 s. ISBN 80-85491-84-2.
5. DOKOUPIL, B. *Václav Řezáč*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 30. 9. 2006 [cit. 10. 3. 2015.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=860>>
6. DRDA, A. Zdivočelá země aneb dobrý úmysl a ještě lepší obchod. *Revolver Revue, Kritická příloha*. 1997, č. 8, s. 150-156. ISSN 1211-118X.
7. GÖTZ, F. *Václav Řezáč*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1957, 143 s. ISBN neuvedeno.

8. HAMAN, A. Existence ve zhrouteném světě. Postavy sudetských Němců v prózách Jaroslava Durycha, Vladimíra Körnera a Václava Vokolka. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. 1. vyd. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 96–107.
9. HODROVÁ, D. *Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu*. In : *Vztahy a cíle socialistických literatur*. První vydání. Praha : Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1979, 254 s.
10. HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. 1. vyd. Brno : Host, 2004, 198 s. ISBN 80-7294-127-5.
11. JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945–1989*. II. 1948–1958. 1. vyd. Praha : Academia, 2007, 549 s. ISBN 978-80-200-1528-0.
12. JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945–1989*. III. 1958–1969. 1. vyd. Praha : Academia, 2008, 692 s. ISBN 978-80-200-1528-0.
13. JANOUŠEK, P. a kol. *Přehledné dějiny české literatury 1945–1989*. 1. vyd. Praha : Academia, 2012, 487 s. ISBN 978-80-200-2057-4
14. KURAL V. a RADVANOVSKÝ, Z. *Sudety pod hákovým křížem*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2002, 547 s. ISBN 80-86067-66-1.
15. KŮRKOVÁ, P. *Odsun sudetských Němců a osidlování poválečného pohraničí v české próze*. Brno, 2006, 42 s. Diplomová práce (Bc.), Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a knihovnictví. Vedoucí diplomové práce Mgr. Miroslav Balaštík, Ph.D.
16. LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scénáristou Jiřím Stránským*. 1. vyd. Havlíčkův Brod : Hejkal, 2005, 313 s. ISBN 80-86026-31-0.
17. LUKEŠ, J. *Stalinské spirituály*. 1. vyd. Praha : Český spisovatel, 1995, 173 s. ISBN 80-202-0545-4.
18. NOVOTNÁ, M. Ztracený zápas o pohraničí. *Dějiny a současnost*. [online]. Praha, Lidové noviny. Datum publikování neuvedeno. Číslo 08/2006. [16. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2006/8/ztraceny-zapas-o-pohranici/>>
19. NOVOTNÝ, V., KOŠNAROVÁ, V. *Jiří Stránský*. In: Slovník české literatury po roce 1945 [online]. ÚČL AV ČR, 1998. Aktualizováno 3. 1. 2009 [cit. 1. 4. 2015.]. Dostupné z: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=484>>

20. PETERKA, J. *Teorie literatury pro učitele*. 3. vyd. Jíloviště : Mercury Music & Entertainment, 2007, 346 s. ISBN 978-80-239-9284-7.
21. ROZŠAFNÁ, Michaela. *Mediální ohlas literární tvorby s vězeňskou tematikou Jiřího Stránského*. Praha, 2014, 76 s. Diplomová práce (Bc.), Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra žurnalistiky. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jana Čeňková, Ph.D.
22. RYČL, F. Václav Řezáč: Nástup. In: DOKOUPIL B. a ZELINSKÝ M. *Slovník české prózy 1945–1994*. 1. vyd. Ostrava : Sfinga, 1994. ISBN 80-85491-84-2. s. 336–338.
23. TOMÁŠ, F. Všechno tam na vás čeká! K dějinám české osidlovací literatury let 1947-1951. In: HOLÝ, J., ZANDOVÁ, G. *Transfer/Vyhnání/Odsun v kontextu české literatury*. 1. vyd. Brno : Host, 2004. ISBN 80-7294-127-5. s. 76–88.